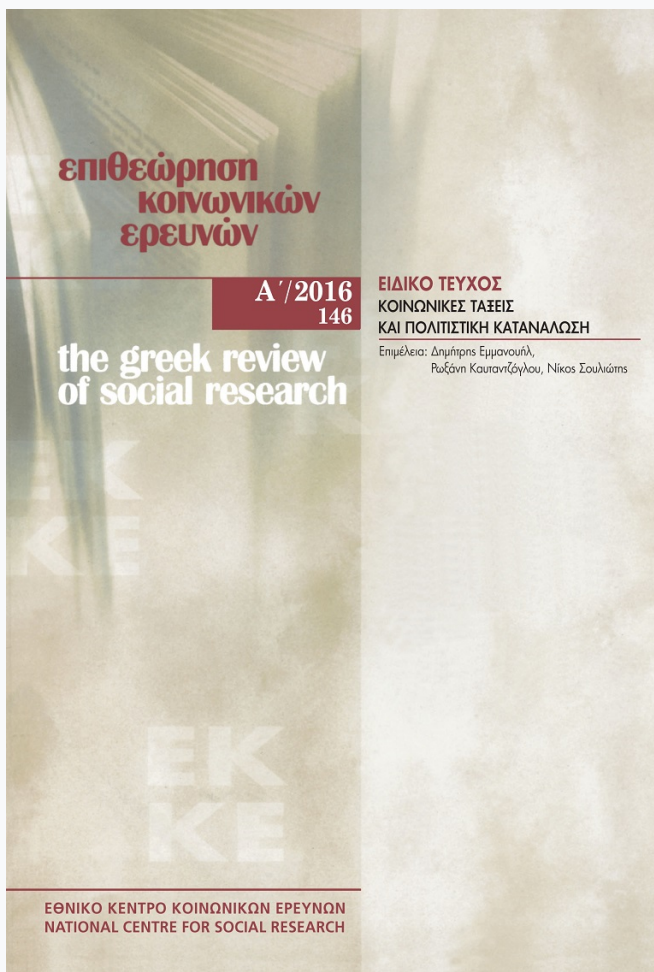

The Greek Review of Social Research

Vol 146 (2016)

Social classes and cultural consumption

Socioeconomic class, status group and social origin in Athens c.2013 - A structural schema for the analysis of urban consumption

Δημήτρης Εμμανουήλ

doi: [10.12681/grsr.10643](https://doi.org/10.12681/grsr.10643)

Copyright © 2016, Δημήτρης Εμμανουήλ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Εμμανουήλ Δ. (2016). Socioeconomic class, status group and social origin in Athens c.2013 - A structural schema for the analysis of urban consumption. *The Greek Review of Social Research*, 146, 39–76. <https://doi.org/10.12681/grsr.10643>

Δημήτρης Εμμανουήλ*

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΑΞΗ, ΣΤΡΩΜΑ
STATUS ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 2013 –
ΕΝΑ ΔΟΜΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ
ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο περιγράφει το αναλυτικό πλαίσιο και τα εμπειρικά δεδομένα των κύριων διαστάσεων της κοινωνικής διαστρωμάτωσης που διερευνήθηκαν από μια ποσοτική εμπειρική έρευνα στην Αθήνα του 2013, με αντικείμενο τη σχέση μεταξύ διαστρωμάτωσης και κατανάλωσης. Επικεντρώνοντας στην πολιτιστική κατανάλωση, υποστηρίζεται ότι μια νέο-βεμπεριανή προσέγγιση, βασισμένη στη διάκριση μεταξύ κοινωνικοοικονομικής τάξης και κοινωνικής θέσης (status) σε συνδυασμό με στοιχεία κινητικότητας και κοινωνικής καταγωγής, ως δείκτες πολιτισμικού κεφαλαίου, προσφέρει ένα αποτελεσματικό μοντέλο δομικών προσδιοριστικών παραγόντων των προτύπων κατανάλωσης. Η εργασία εξετάζει το διαθέσιμο υλικό για την εφαρμογή του μοντέλου στην Αθήνα και δίνει ένα παράδειγμα της συμβολής του στην ανάλυση της ευρύτητας των επιλογών θεατρικών ειδών και καταστημάτων για βραδινό φαγητό.

Λέξεις-κλειδιά: κοινωνική διαστρωμάτωση, πολιτιστική κατανάλωση, κοινωνικοοικονομική τάξη, status, κινητικότητα, Αθήνα

* Πολεοδόμος-Κοινωνικός Γεωγράφος, Ομότιμος Ερευνητής, ΕΚΚΕ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η ανάλυση που ακολουθεί αποτελεί μέρος ευρύτερου ερευνητικού έργου¹ που έχει αντικείμενο τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των διαστάσεων της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των κοινωνικών διαφοροποιήσεων στις μορφές αστικής κατανάλωσης στην περίπτωση της Αθήνας. Το κύριο ερώτημα εδώ είναι: σε τι βαθμό η κοινωνική διαστρωμάτωση, πέρα από τις απλές διαφορές στα εισοδήματα και, γενικότερα, στους οικονομικούς πόρους, ερμηνεύει αυτές τις διαφοροποιήσεις και, πιο σημαντικό, ποιες διαστάσεις και έννοιες διαστρωμάτωσης είναι οι πλέον κατάλληλες για την κατανόηση των διαφορών και των κοινωνικών διακρίσεων στην κατανάλωση; Εδώ θα μας απασχολήσει το τμήμα της ερώτησης που αφορά το πρότυπο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης που υιοθετήθηκε ως δομικό πλαίσιο ερμηνείας για τα ελληνικά δεδομένα. Η ανάλυση ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, την προσέγγιση που προτείνεται από το διεθνές συλλογικό ερευνητικό έργο «Κοινωνική θέση (status), στυλ διαβίωσης και πολιτιστική κατανάλωση: μια συγκριτική μελέτη» υπό τη διεύθυνση των J. Goldthorpe και T.W. Chan.² Η κύρια υπόθεση σε εκείνη την έρευνα ήταν ότι η κοινωνικο-οικονομική τάξη (σύμφωνα με το νεο-βεμπεριανό μοντέλο επαγγελματικών τάξεων που εισήγαγαν οι Erikson και Goldthorpe και το οποίο τυποποιήθηκε στην Ευρωπαϊκή Κοινωνικοοικονομική Ταξινόμηση των Επαγγελμαμάτων - ESeC) δεν επαρκεί για την κατανόηση των διαφορών στην πολιτιστική κατανάλωση και πρέπει να συμπληρωθεί με τη βεμπεριανή έννοια της κοινωνικής θέσης (status). Το status σε αυτό το πλαίσιο προσδιορίζεται από την ιεράρχηση των επαγγελμαμάτων σύμφωνα με το κοινωνικό τους κύρος (prestige) – ιεράρχηση που διαμορφώνει διακριτά κοινωνικά στρώματα ως μερικώς «κλειστές» συλλογικότητες που, εν πολλοίς, βασίζονται σε σχέσεις μεταξύ κοινωνικά ίσων. Στην περίπτωση ιδιαίτερα της πολιτιστικής κατανάλωσης, τα ευρήματα από ένα ευρύ φάσμα χωρών υποδεικνύουν ότι η κοινωνική θέση και τα συναφή στοιχεία του πολιτισμικού κεφαλαίου των ατόμων (κυρίως η εκπαίδευση) και της κοινωνικής καταγωγής τους (βάσει στοιχείων κοινωνικής κινητικότητας) παίζουν εξίσου ή και περισσότερο ση-

1. Πρόκειται για το ερευνητικό πρόγραμμα «Κοινωνικοοικονομική τάξη, κοινωνική θέση και κατανάλωση» (έργο SECSTACON του ΕΚΚΕ, στο πλαίσιο της δράσης ΑΡΙΣΤΕΙΑ της ΓΓΕΤ, με τη χρηματοδότηση του ελληνικού κράτους και της ΕΕ.

2. Βλ. το συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε ο Chan (2010).

μαντικό ρόλο από την οικονομική τάξη και ότι, σε κάθε περίπτωση, συνιστούν ουσιώδεις ερμηνευτικούς παράγοντες για την κατανόηση του ρόλου της διαστρωμάτωσης.

1. Η ΝΕΟ-ΒΕΜΠΕΡΙΑΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ³

Η επιλογή θεωρητικού προτύπου για το ταξικό σχήμα που θα υιοθετήσει μια κοινωνιολογική ανάλυση έχει προφανώς ιδιαίτερη σημασία. Ωστόσο, οι έννοιες της τάξης και της ταξικής δομής φέρουν συχνά πολύ σοβαρό ιδεολογικό και πολιτικό φορτίο, με αποτέλεσμα αυτή η βασική θεωρητική και αναλυτική επιλογή να αντιμετωπίζεται με δέος και αμηχανία. Ένας λόγος γι' αυτό είναι η *υποστασιοποίηση* της ταξικής δομής: η αντίληψη, δηλαδή, ότι σε κάθε συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό υπάρχει *μία αληθής* δομή η οποία ερμηνεύει ένα ευρύτατο φάσμα κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων και η οποία συντίθεται από τάξεις που, στην πράξη ή εν δυνάμει, αποτελούν συλλογικά υποκείμενα στο επίπεδο των ιστορικών διαδικασιών. Για την πλειονότητα των κοινωνιολογικών αναλύσεων –και οπωσδήποτε για τη διερεύνηση της αστικής κατανάλωσης– αυτές είναι υπερβολικές και, ουσιαστικά, άσκοπες απαιτήσεις και, το χειρότερο, αποθαρρύνουν τη σωστή χρήση της ταξικής ανάλυσης ανάλογα με το θεωρητικό αντικείμενο. Από αυτή την άποψη, είναι ιδιαίτερα θετικό ότι ακόμη και ένας υποστηρικτής μιας συνεπούς νεομαρξιστικής ανάλυσης όπως ο Eric Olin Wright αναγνωρίζει τη σημασία διαφορετικών προσεγγίσεων με διαφορετική αναλυτική έμφαση και βασικά ερωτήματα. Ο Wright διακρίνει τις προσεγγίσεις των κλασικών (Marx, Weber, Durkheim) και ορισμένων σημαντικών νεότερων κοινωνιολόγων (Bourdieu, Goldthorpe) κυρίως από το πόσο

3. Τμήματα της θεωρητικής εισαγωγής της παρούσας εργασίας επαναλαμβάνουν σημεία που αναπτύχθηκαν σε εκθέσεις του ερευνητικού έργου του ΕΚΚΕ «Κοινωνικοοικονομική Τάξη, Κοινωνική Θέση και Κατανάλωση» (έργο SECSTACON), που ανατέθηκε στο πλαίσιο της δράσης ΑΡΙΣΤΕΙΑ της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας με τη χρηματοδότηση του ελληνικού κράτους και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ερευνητικό έργο βασίστηκε σε εκτεταμένη δειγματοληπτική εμπειρική έρευνα στην Αθήνα του 2013. Για το παρόν άρθρο οφείλονται ευχαριστίες στον ανώνυμο κριτή που επισήμανε σημαντικές διαφορές μεταξύ των μαρξιστικών, νεομαρξιστικών (Wright) και νεο-βεμπεριανών προσεγγίσεων που το αρχικό κείμενο δεν καθιστούσε επαρκώς σαφείς. Φοβόμαστε ότι το κείμενο συνεχίζει να πάσχει σε αυτό το σημείο αλλά αυτό είναι κάτι που ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας ανάλυσης.

δίνουν έμφαση στις ανταγωνιστικές συγκρούσεις και τη σχέση τους με την ιστορική αλλαγή (μαρξιστικές προσεγγίσεις) σε αντιδιαστολή με την ανισότητα (θέση σε απλή κατανομή – όπως οι συνήθεις εμπειριστικές προσεγγίσεις) και τις ευκαιρίες στη ζωή («διά βίου» ευκαιρίες –life chances– όπως οι νεο-βεμπεριανές προσεγγίσεις). Μια τρίτη σημαντική διάσταση διαφοροποίησης είναι αυτή που δίνει έμφαση στα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες των τάξεων, καθιστώντας τες υποκειμενικά εμφανείς κοινωνικές ομάδες – στοιχείο που χαρακτηρίζει περισσότερο την κοινωνιολογία του Bourdieu.⁴

Εξίσου σημαντικό ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζουν και οι διαφορές των προσεγγίσεων στην έννοια και στο είδος των πόρων που διαμορφώνουν αυτό που αναφέρεται ως «ευκαιρίες ζωής» ή «διά βίου πόροι» (Πίνακας 1, παρακάτω) και, πιο συγκεκριμένα, η συμπεριλήψη (και η ιδιαίτερη έμφαση) από τον Bourdieu του πολιτισμικού κεφαλαίου στα *προσδιοριστικά* στοιχεία της «κατάστασης» μιας κοινωνικής τάξης – σε αντίθεση με την προσέγγιση των βεμπεριανών.⁵

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Το ζήτημα των ευκαιριών ζωής (life chances)

	Εμφανείς πόροι που διαμορφώνουν τις ευκαιρίες ζωής		
	Οικον. κεφάλαιο και εργασία	Ανθρώπινο κεφάλαιο	Πολιτισμικό κεφάλαιο
Marx	x		
Weber	x	x	
Bourdieu	x	x	x

Πηγή: E.O. Wright (2005) Conclusion: If 'class' is the answer, what is the question?. Στο E.O. Wright (ed.) *Approaches to Class Analysis* (pp. 183-186). Cambridge U.P. Μετάφραση και προσαρμογή από Δ. Ε.

4. Κατά τον Frank Parkin (1979) η σωστή εφαρμογή της προσέγγισης του Weber υποδεικνύει, σε αντίθεση με την ανάγνωση του Wright, πολύ μεγαλύτερη έμφαση στις ανταγωνιστικές συγκρούσεις και στην «περιχαράκωση» (closure) των τάξεων ως υποκειμενικά εμφανών ομάδων. Ωστόσο, η ερμηνεία του Parkin υπαγορεύεται από το ποια θεωρεί τα προσήκοντα αντικείμενα κοινωνιολογικής ανάλυσης – αντικείμενα που εδώ προσδιορίζονται από τον διάλογο με τη μαρξιστική θεωρία κοινωνικών συγκρούσεων και ιστορικών αλλαγών.

5. Σύμφωνα με τον Weininger (2005) το πολιτισμικό κεφάλαιο και το στυλ ζωής – που εν πολλοίς προσδιορίζεται από το πολιτισμικό κεφάλαιο – είναι επιπλέον συστατικά στοιχεία και του *ορισμού* των τάξεων στον Bourdieu με την έννοια ότι είναι αυτά που τις καθιστούν διακριτές «υποκειμενικά εμφανείς» κοινωνικές ομάδες.

Στην έρευνα όπου εντάσσεται η διερεύνηση που ακολουθεί, η προσέγγιση στην ταξική ανάλυση ακολούθησε το θεωρητικό σχήμα που έχει καθιερωθεί να ονομάζεται «νεο-βεμπεριανό». Σημαντικός λόγος γι' αυτό είναι, όπως έχει ήδη τονιστεί, η συγκρισιμότητα με τη διεθνή έρευνα «Κοινωνική θέση, στυλ ζωής και πολιτιστική κατανάλωση» υπό τη διεύθυνση των Chan και Goldthorpe καθώς και με τις μεγάλες ευρωπαϊκές ειδικές έρευνες ESS και EU-SILC που έχουν γίνει και στην Ελλάδα και βασίζονται στο ταξικό πρότυπο Esec, που προέρχεται από την προσέγγιση του Goldthorpe. Ωστόσο, υπάρχουν πρόσθετοι σοβαροί θεωρητικοί και μεθοδολογικοί λόγοι που ξεπερνούν τις όποιες επιμέρους επιφυλάξεις μπορεί να έχουμε για την εφαρμογή του συγκεκριμένου θεωρητικού σχήματος στην ελληνική πραγματικότητα. Πρώτον, η βεμπεριανή έννοια-κλειδί των δομικών ανισοτήτων στις «ευκαιρίες στη ζωή» (life chances) ως οικονομικό πλαίσιο ευκαιριών και περιορισμών σε μακροχρόνια προοπτική, που εδράζεται στη «διαρθρωτική» θέση των ατόμων στην αγορά εργασίας και κεφαλαίου συνάδει με ένα ευρύτατο φάσμα σύγχρονων οικονομικών θεωριών για τη σχέση μεταξύ οικονομικών πόρων και κατανάλωσης – τόσο νεο-κλασικών όσο και νεο-κεϋνσιανών. Θεωρούμε ότι στην ανάλυση της αστικής κατανάλωσης μια τέτοια ρεαλιστική οικονομική προσέγγιση των κοινωνικών τάξεων πρέπει να έχει την πρωτοκαθεδρία.⁶

Δεύτερον, η νεο-βεμπεριανή προσέγγιση βασίζεται, αφενός, στον αυστηρό διαχωρισμό και, αφετέρου, στην πρωταρχική καθοριστική σημασία των δύο βασικών διαστάσεων της διαστρωμάτωσης, δηλαδή της οικονομικής τάξης και του status. Επιπλέον, προσδίδει πρωτεύοντα ρόλο στην οικονομική τάξη στην κατανόηση των βασικών ανισοτήτων και των διαδικασιών αναπαραγωγής τους στις σύγχρονες κοινωνίες. Από αυτή την άποψη συγγενεύει σε μεγάλο βαθμό, όπως θα δούμε και παρακάτω, με τη σύγχρονη νεομαρξιστική προ-

6. Βλ. Εμμανουήλ, 1996 και 2009 για τις περιπτώσεις της στεγαστικής κατανάλωσης και της γεωγραφικής κατανομής των κατοικιών. Για τις νεοκλασικές θεωρίες, βλ. την υπόθεση του «μόνιμου» εισοδήματος (M. Friedman) και την υπόθεση του «κύκλου ζωής» (Mondigliani, Ando, Brumberg). Στις νεο-κεϋνσιανές προσεγγίσεις η σημασία των δια βίου οικονομικών πόρων μιας τάξης συνάγεται άμεσα από τις «κοινωνιολογικές» υποθέσεις για την κατανάλωση, δηλαδή την έμφαση στις συνήθειες και στην παρελθούσα κατανάλωση και την επρροή του κοινωνικού περιγύρου (Lavoie, 2006, σελ. 26-31) καθώς και από τον σχετικό (κοινωνικό) ορισμό της αξίας του εισοδήματος και της κατανάλωσης (Veblen, Dusenberry).

βληματική που αναπτύσσεται στις εργασίες του E. O. Wright. Η κύρια υποψήφια εναλλακτική κοινωνιολογική προσέγγιση, ιδιαίτερα μάλιστα για το θέμα της κατανάλωσης, είναι αυτή του Bourdieu και των επιγόνων του (Bourdieu, 1984· Weininger, 2005· Bennett, Savage et al., 2009). Σε αυτή την προσέγγιση καθοριστικά στοιχεία –σε αντίθεση με τους νεο-βεμπεριανούς– είναι η εμφανής υποκειμενική συγκρότηση των τάξεων σε ομάδες και η έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου ως καθοριστικού των ευκαιριών στη ζωή. Δεν πρόκειται εδώ για απλές διαφορές έμφασης αλλά για στοιχεία *συστατικά* των τάξεων. Πέραν αυτών, η ίδια η έννοια της κοινωνικής θέσης (status), αφενός, συγχέεται με το στυλ ζωής και, αφετέρου, διαπλέκεται σε καθοριστικό βαθμό με την οικονομική τάξη στη σύσταση τάξεων ή υπο-ομάδων μιας κοινωνικής τάξης. Στο μεθοδολογικό επίπεδο αυτό σημαίνει ότι η αξιολόγηση της επιρροής των επιμέρους αναλυτικών διαστάσεων της διαστρωμάτωσης (τάξη/status) επί των μορφών κατανάλωσης –δηλαδή το ερευνητικό πρόγραμμα που προτείνεται εδώ– δεν έχει και πολύ νόημα και ότι αρμόζει μια ριζικά διαφορετική προσέγγιση –περισσότερο «ολιστική» και συνθετική.⁷ Κατά την άποψή μας, μια τέτοια προσέγγιση παρουσιάζει πολλά λογικά προβλήματα και δεν μπορεί να απαντήσει σε σημαντικά ερωτήματα για τη συγκεκριμένη επιρροή που ασκούν οι επιμέρους καθοριστικοί παράγοντες.

Το ταξικό σχήμα που θα υιοθετήσουμε –ως κατ’ αρχήν πλαίσιο– είναι αυτό που διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε με μια σειρά από παραλλαγές τις τελευταίες περίπου τρεις δεκαετίες από τις εργασίες του John Goldthorpe και των κατά καιρούς συνεργατών του και κωδικοποιήθηκε –με κάποιες διαφορές– στην Ευρωπαϊκή Κοινωνικο-οικονομική Ταξινόμηση (EseC) (Rose and Harrison, 2007). Η φιλολογία για αυτό το ταξικό σχήμα και τη νέο-βεμπεριανή προσέγγιση είναι τεράστια και δεν υπάρχει λόγος να επεκταθούμε εδώ ιδιαίτερα.⁸ Η βασική ιδέα είναι ότι η βεμπεριανή έννοια των «ευκαιριών ζωής» ως καθοριστική των οικονομικών τάξεων προσδιορίζεται στον σύγχρο-

7. Είναι γνωστή η αντιπάθεια του Bourdieu προς τις «εμπειριστικές» αναλυτικές ποσοτικές μεθόδους της αγγλοσαξωνικής κοινωνιολογίας και την ανάλυση αιτιακών σχέσεων. Ωστόσο, οι μέθοδοι ανάλυσης που ο ίδιος προτιμούσε (κυρίως η MCA – multiple correspondence analysis) μπορούν ευλόγως να θεωρηθούν ιδιαίτερα εμπειριστικές.

8. Βλ. Breen (2005). Για μια ελληνική θεωρητική παρουσίαση, βλ. Κασσιμάτη, 2001. Οι προσεγγίσεις στις κοινωνικές τάξεις καθώς και εμπειρικά παραδείγματα ταξικών ανισοτήτων σε διάφορες όψεις των συνθηκών διαβίωσης στην Ελλάδα συζητούνται στο Αλεξίου, 2009.

νο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής από το είδος της *εργασιακής σχέσης* που τυπικά διακρίνει τα διάφορα επαγγέλματα και τις θέσεις των ατόμων στον τεχνικό και κοινωνικό καταμερισμό εργασίας στο σύστημα παραγωγής. Πολύ συνοπτικά, οι εργασιακές σχέσεις χαρακτηρίζονται από δύο βασικές διαστάσεις: την ιδιαιτερότητα των ανθρωπίνων πόρων (που καθιστά κάποιον εργαζόμενο λιγότερο ή περισσότερο απαραίτητο) και τη δυσκολία εποπτείας από τον εργοδότη (που επιτρέπει ή όχι την αυτονομία και τον αυτοέλεγχο του εργαζόμενου). Αυτές οι δύο διαστάσεις στα σχήματα Goldthorpe και EseC⁹ ορίζουν δύο ακραία διαφορετικές τάξεις, την εργατική τάξη και το «salarial», δηλαδή τα στελέχη/μάνατζερ και τους επιστήμονες που παρέχουν «υπηρεσίες», καθώς και δύο μικτές τάξεις, τους ενδιάμεσους τεχνικούς και εργάτες και τους ενδιάμεσους υπαλλήλους.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 2, το ταξικό σχήμα του Goldthorpe (το σχήμα EGP) προτείνει επτά βασικές οικονομικές τάξεις οι οποίες, μαζί με ορισμένες υποδιαιρέσεις τους, που στοχεύουν στην καλύτερη περιγραφή λιγότερο βιομηχανοποιημένων κοινωνιών (μεγαλύτερη μικροαστική τάξη και σημαντικός αγροτικός τομέας), μπορούν να φτάσουν ένα σχήμα ένδεκα τάξεων. Προφανώς ένα τόσο αναπτυγμένο και λεπτομερές σχήμα έχει κυρίως αναλυτική χρησιμότητα και δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ρεαλιστικό μοντέλο πραγματικών συλλογικών παραστάσεων ούτε, από πρακτική άποψη, ως μοντέλο εμπειρικής ανάλυσης των ταξικών διαφοροποιήσεων. Ως εκ τούτου, έχουν προταθεί διάφορα σχήματα αθροιστικής απλοποίησης του σχήματος με μικρότερο αριθμό τάξεων. Το σχήμα EseC αρχίζει από εννέα αναλυτικές τάξεις (στον Πίνακα 3 φαίνονται οι όροι για τις εννέα τάξεις του EseC με την αντιστοίχιση στις έντεκα τάξεις του διεθνούς ερευνητικού προγράμματος CASMIN (Erikson and Goldthorpe, 1992) και προτείνει μια ομαδοποίηση σε πέντε και σε, δεύτερο στάδιο, σε τρεις βασικές τάξεις (Πίνακας 4): την τάξη «υπηρεσιών» (τους μάνατζερ και τα επιστημονικά επαγγέλματα),¹⁰ την «ενδιάμεση» τάξη και την εργατική τάξη.

9. Αναφερόμαστε για απλούστευση στο σχήμα Goldthorpe ενώ έχει καθιερωθεί να γίνεται αναφορά στο σχήμα Erikson, Goldthorpe, Portocarero (EGP) από τη σημαντική εργασία των τριών του 1979.

10. Ο όρος «τάξη υπηρεσιών» (service class) προέρχεται από την Κασιμάτη (2001) ως κατάλληλος για την ευρεία τάξη του «salarial» σύμφωνα με την ορολογία Goldthorpe/EseC (τάξεις 1 και 2). Κατά την άποψή μας, ο όρος είναι μάλλον ακατάλληλος για το ελληνικό γλωσσικό πλαίσιο. Η εναλλακτική περιγραφή «μάνατζερ και επιστημονικά

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οι ταξικές κατηγορίες του Goldthorpe («EGP») και το ESeC

EGP		ESeC9	ESeC5
I	Ανώτερα επιστημονικά επαγγέλματα και ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα - Διευθυντές μεγάλων βιομηχανιών – Μεγάλοι ιδιοκτήτες/εργοδότες	1	1
II	Κατώτερα επιστημονικά επαγγέλματα και κατώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη, ανώτερα τεχνικά επαγγέλματα, διευθυντές μικρών βιομηχανιών, επιβλέποντες μη-χειρωνακτών υπαλλήλων	2	1
IIIa	Μη-χειρωνακτες υπάλληλοι ρουτίνας ανώτερης βαθμίδας (διοικητικά και εμπόριο)	3	2
IIIb	Μη-χειρωνακτες υπάλληλοι ρουτίνας κατώτερης βαθμίδας (πωλήσεις και υπηρεσίες)	7	4
IVa	Αυτοαπασχολούμενοι μικρο-ιδιοκτήτες και τεχνίτες κ.λπ. με υπαλλήλους	4	3
IVb	Αυτοαπασχολούμενοι μικρο-ιδιοκτήτες και τεχνίτες κ.λπ. χωρίς υπαλλήλους	4	3
IVc	Αγρότες και λοιποί αυτοαπασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα	5	3
V	Κατώτερα τεχνικά επαγγέλματα, επιβλέποντες χειρωνακτών εργατών	6	2
VI	Ειδικευμένοι χειρωνακτες εργάτες	8	4
VIIa	Ημι-ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι χειρωνακτες εργάτες (πλήν γεωργίας κ.λπ.)	9	5
VIIb	Εργάτες στη γεωργία και λοιποί εργάτες στην πρωτογενή παραγωγή	9	5

	Παροχή Υπηρεσιών (1 και 2)		Μικτή – Ενδιάμεση σχέση (3,6,7)		Συμβόλαιο εργασίας (8,9)
--	----------------------------	--	---------------------------------	--	--------------------------

επαγγέλματα» ή «διευθυντική - επαγγελματική τάξη» είναι, πιστεύουμε, περισσότερο κατάλληλη τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς την οικειότητα των αναφορών. Ωστόσο, για λόγους οικονομίας στην παρουσίαση, θα χρησιμοποιείται στα επόμενα και ο όρος «τάξη υπηρεσιών».

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Τα σχήματα ESeC και CASMIN*

1. Μεγάλοι εργοδότες, ανώτεροι διευθυντές/επιστημονικά επαγγέλματα (I)
2. Κατώτεροι διευθυντές/επιστημονικά επαγγέλματα, ανώτεροι επιβλέποντες/τεχνικοί (II)
3. Ενδιάμεσα επαγγέλματα (υπάλληλοι ρουτίνας) (III)
4. Μικροί εργοδότες και αυτοαπασχολούμενοι (εκτός γεωργίας) (IV, IVb)
5. Μικροί εργοδότες και αυτοαπασχολούμενοι (γεωργία) (IVc)
6. Κατώτεροι επιβλέποντες και τεχνικοί (V)
7. Κατώτεροι πωλητές και παροχή υπηρεσιών (IIIb)
8. Κατώτερα τεχνικά επαγγέλματα (VI)
9. Εργάτες ρουτίνας (VII, VIIb – εργάτες γεωργίας)
10. Δεν έχουν εργαστεί ποτέ ή με μακροπρόθεσμη ανεργία

(Σε παρένθεση η κατάταξη του διεθνούς ερευνητικού προγράμματος CASMIN – *Class Mobility in Industrial Societies (Erikson and Goldthorpe, 1992)*)

(*) Όπως εφαρμόστηκε στους γύρους 1-4 του ESS (*European Social Survey*)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ομαδοποίηση σε 3 και 5 κοινωνικο-οικονομικές τάξεις

3 Τάξεις	ESeC	CASMIN
1) 1, 2	Τάξη «υπηρεσιών»	I, II
2) 3, 4, 5, 6	Ενδιάμεση τάξη	III, IIIb, IV, IVb, IVc, V
3) 7, 8, 9	Εργατική τάξη	VI, VII, VIII
5 Τάξεις ESeC		
1) 1, 2	Τάξη «υπηρεσιών» (Managers and professionals)	
2) 3, 6	Ενδιάμεση τάξη (Intermediate and lower supervisory)	
3) 4, 5	Μικροαστική τάξη (small employers and own account workers)	
4) 7	Εργατική τάξη – μη χειρώνακτες (white collar working class)	
5) 8, 9	Εργατική τάξη – χειρώνακτες (blue collar working class)	

Προσαρμογή Δ.Ε.

Όπως έχει επισημανθεί από σε βάθος αξιολόγηση των σχημάτων Goldthorpe και ESeC σε σχέση με τις ελληνικές συνθήκες (Maloutas, 2007) αυτά πάσχουν, πρώτον, από υπερβολική έμφαση σε τυποποιήσεις και διαφοροποιήσεις της σχέσης εργασίας που αρμόζουν σε κοινωνίες με ιδιαίτερα αναπτυγμένη βιομηχανική οργάνωση και, δεύτερον, από υποτίμηση των μικροαστικών και αγροτικών στρω-

μάτων που συνιστούν σημαντικό μέρος της κοινωνικοοικονομικής δομής των κοινωνιών του Ευρωπαϊκού Νότου. Από αυτή την άποψη, το αναλυτικό σχήμα EGP των έντεκα «τάξεων» εμφανίζεται πολύ πιο ρεαλιστικό ως αρχικό πλαίσιο παρά το Esec των εννέα και, οπωσδήποτε, αυτό των πέντε κατηγοριών. Σε κάθε περίπτωση, η εφαρμογή του ευρωπαϊκού προτύπου Esec στις ελληνικές συνθήκες θέτει ζητήματα που πιθανότατα επιβάλλουν αφενός προσαρμογές και τροποποιήσεις στο πλαίσιο του ίδιου του ESeC (προσθήκη υπο-κατηγοριών, αλλαγή κατάταξης επαγγελματών), αφετέρου ανακατατάξεις στη θέση μεγάλων κατηγοριών (λ.χ. αγρότες, μικροί εργοδότες). Ωστόσο, αυτό απαιτεί ειδική μελέτη και, ως εκ τούτου, δεν θα υπεισέλθουμε σε αυτή την εργασία σε τέτοιου είδους αναλυτική αξιολόγηση.¹¹ Οι παρατηρήσεις μας για το σχήμα ESeC στις ελληνικές συνθήκες έχουν γίνει σε προηγούμενη έκθεση για τις υφιστάμενες βάσεις δεδομένων (Εμμανουήλ, 2013) και περιορίστηκαν στο μακροσκοπικό επίπεδο και στον βαθμό που η υποκείμενη θεωρία και μέθοδος πράγματι καταλήγει σε τάξεις που διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς αυτό που ο Weber ονομάζει «ευκαιρίες ζωής» που απορρέουν από τη διαρθρωτική θέση στην αγορά εργασίας. Αυτή άλλωστε είναι και η βασική έννοια από την οποία διαμορφώνεται η νεο-βεμπεριανή προσέγγιση στην οικονομική διαστρωμάτωση.

2. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ (ESEC) ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 2013

Σύμφωνα με τη δειγματοληπτική μεθοδολογία της έρευνας του 2013 (Μάρτιος – Ιούλιος του 2013 με προσθήκη μικρού αριθμού ερωτηματολογίων τον Σεπτέμβριο 2013) από κάθε νοικοκυριό του δείγματος επιλέχθηκε τυχαία (με το γνωστό Kish grid) ένα μέλος ηλικίας 18-65 ετών για το οποίο καταγράφηκαν τα κοινωνικά, δημογραφικά και εργασιακά δεδομένα και στο οποίο έγιναν και οι ερωτήσεις σχετικά με τα θέματα κατανάλωσης και για τα λοιπά στοιχεία του νοικοκυριού.

11. Το μόνο σημείο στο οποίο έγινε διόρθωση του αλγορίθμου είναι στην κατηγορία ISCO88=235 (εκπαιδευτικοί φροντιστηρίων, φροντιστές) που στο βρετανικής σύνταξης πρότυπο εντάσσονται στην τάξη 1 αντί της σωστότερης για τις ελληνικές συνθήκες τάξης 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Εννέα (9) κοινωνικο-οικονομικές τάξεις (ESeC9), Αθήνα 2013

	ESeC9	Σύνολο	%	Ενεργοί	%
1	Μεγάλοι εργοδότες, ανώτεροι μάνατζερ, ανώτεροι επαγγελματίες	294	12,88%	235	13,65%
2	Κατώτεροι μάνατζερ/επαγγελματίες, ανώτεροι επόπτες/τεχνικοί	544	23,84%	411	23,88%
3	Ενδιάμεσα επαγγέλματα (ανώτεροι υπάλληλοι ρουτίνας)	238	10,43%	174	10,11%
4	Μικροί εργοδότες και αυτοαπασχολούμενοι (εκτός γεωργίας)	353	15,47%	283	16,44%
5	Μικροί εργοδότες και αυτοαπασχολούμενοι (γεωργία κ.λπ.)	7	0,31%	3	0,17%
6	Κατώτεροι τεχνικοί και επόπτες	144	6,31%	100	5,81%
7	Κατώτεροι υπάλληλοι ρουτίνας στο εμπόριο και υπηρεσίες	292	12,80%	221	12,84%
8	Κατώτερα τεχνικά επαγγέλματα (ειδικευμένοι χειρώνακτες)	121	5,30%	83	4,82%
9	Εργάτες ρουτίνας (ημι-ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι)	289	12,66%	211	12,26%
	Σύνολο	2282	100,00%	1721	100,00%

Πηγή: Έρευνα SECSTACON, υπολογισμοί μας.

Τα στοιχεία απασχόλησης αφορούσαν είτε την παρούσα απασχόληση του ερωτώμενου είτε, όταν ήταν άνεργος ή μη-ενεργός, την αμειβόμενη απασχόληση που είχε στο παρελθόν. Από το συνολικό δείγμα 2.518 ατόμων (και νοικοκυριών) ένα ποσοστό 9,4% δεν είχε απασχοληθεί ποτέ. Στον Πίνακα 5 φαίνεται η ταξική θέση στο σχήμα ESeC9 των υπολοίπων 2.282 με στοιχεία ικανά για την ταξική τους τοποθέτηση, καθώς και από αυτούς οι οικονομικά ενεργοί (απασχολούμενοι και άνεργοι) κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας. Είναι φανερό από τον Πίνακα ότι η Αθήνα του 2013 εμφανίζει μια ιδιαίτερα μεγάλη (άνω του 36%) «Τάξη υπηρεσιών» («Salarial» στην ορολογία του ESeC) δηλαδή μάνατζερ και επαγγελματίες (κατηγορίες 1 και 2), και μια ισχνή κλασική εργατική τάξη (κατά τι μικρότερη του 18%). Όπως έχει σημειωθεί σε έκθεση εργασίας για την αξιολόγηση του δείγματος (Εμμανουήλ, Καμούτση, Σουλιώτης, 2013), είναι πιθανό να έχει υπερεκτιμηθεί, λόγω δειγματοληπτικού σφάλματος,

η «τάξη υπηρεσιών» κατά 2-3 ποσοστιαίες μονάδες. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, όμως, η γενική εικόνα μιας ανισοβαρούς πόλης, ως προς την ταξική σύνθεση, παραμένει.

Στους Πίνακες 6 και 7 φαίνεται η συνάθροιση των εννέα τάξεων του σχήματος ESeC9 σε πέντε και τρεις μεγάλες τάξεις. Είναι ενδιαφέρον ότι το ποσοστό της «μικροαστικής» τάξης (μικροί εργοδότες με κάτω των 9 μισθωτούς και αυτοαπασχολούμενοι) είναι σχετικά περιορισμένο (περίπου 16%) – υψηλό μεν για τα ευρωπαϊκά δεδομένα αλλά οπωσδήποτε μικρότερο από τα προσδοκώμενα στη βάση της γνωστής φιλολογίας περί υπερβολικού ρόλου αυτών των στρωμάτων. Και εδώ, βέβαια, μπορεί να έχουμε μια σχετική ιδιομορφία της Αθήνας, σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα, αν και τα στοιχεία του EU-SILC του 2008 δείχνουν ακόμη μικρότερο ποσοστό της μικροαστικής τάξης και ότι, αν εξαιρεθούν οι αγρότες, το ποσοστό αυτής της τάξης στο σύνολο της χώρας είναι ανώτερο κατά μόνο μια ποσοστιαία μονάδα (Εμμανουήλ κ.ά., 2013). Στους Πίνακες 6 και 7 έχουμε συμπεριλάβει τους αγρότες στην μικροαστική τάξη, όπως προτείνει το πρότυπο ESeC, δεδομένου ότι αριθμούν ελάχιστες περιπτώσεις. Εάν επρόκειτο για το σύνολο της χώρας, θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν ξεχωριστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Πέντε (5) κοινωνικο-οικονομικές τάξεις (ESeC-5), Αθήνα 2013

ESeC-9	ESeC-5	Σύνολο	%	Ενεργοί	%
1) 1, 2	«Τάξη υπηρεσιών» (Managers and professionals)	838	36,72%	646	37,54%
2) 3, 6	Ενδιάμεση τάξη (Intermediate and lower supervisory)	382	16,74%	274	15,92%
3) 4, 5	Μικροαστική τάξη (small employers and own account workers)	360	15,78%	286	16,62%
4) 7	Εργατική τάξη - μη χειρώνακτες (white collar working class)	292	12,80%	221	12,84%
5) 8, 9	Εργατική τάξη - χειρώνακτες (blue collar working class)	410	17,96%	294	17,08%
		2.282	100,00%	1.721	100,00%

Πηγή: Έρευνα SECSTACON, υπολογισμοί μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Τρεις (3) τάξεις (ESeC3), Αθήνα 2013

ESeC9	ESeC3	Σύνολο	%	Ενεργοί	%
1) 1, 2	«Τάξη υπηρεσιών»	838	36,72%	646	37,54%
2) 3, 4, 5, 6	Ενδιάμεση τάξη	742	32,52%	560	32,54%
3) 7, 8, 9	Εργατική τάξη	702	30,76%	515	29,92%
		2.282	100,00%	1.721	100,00%

Η συνάθροιση των τάξεων 3 και 6 του σχήματος ESeC-9 στη τάξη 2 στο σχήμα ESeC-5 διαμορφώνει μια ιεραρχία 1 έως 5 που να μεν βασίζεται σε ένα αμιγώς σχεσιακό κοινωνικο-οικονομικό μοντέλο αλλά που, ταυτόχρονα, αντιστοιχεί σε μια κλιμάκωση ανάλογα με το οικονομικό επίπεδο διαβίωσης. Αυτό έχει επαληθευθεί για τα στοιχεία εισοδήματος της έρευνας EU-SILC του 2008 (Εμμανουήλ κ.ά., 2013). Τα στοιχεία για το οικογενειακό εισόδημα στην έρευνα SECSTACON βασίζονται στις εκτιμήσεις των ίδιων των ερωτώμενων και, συνεπώς, είναι οπωσδήποτε πολύ πιο ατελή και προσεγγιστικά – υπολογίζεται ότι, σε σύγκριση με τα στοιχεία του 2008 και τις εκτιμώμενες μειώσεις στο διάστημα που μεσολάβησε, υποεκτιμούν τα πιθανά πραγματικά δεδομένα κατά 20-25%.

Στον Πίνακα 8 φαίνονται τα κλιμάκια μηνιαίου διαθέσιμου εισοδήματος που καταγράφηκαν, η κατανομή των νοικοκυριών στα κλιμάκια και τα ενδεικτικά μέσα εισοδήματα κάθε κλιμακίου με τα οποία εκτιμάται προσεγγιστικά η εισοδηματική κατάσταση των νοικοκυριών. Με βάση αυτά τα δεδομένα έχουν εκτιμηθεί στον Πίνακα 9 τα μέσα εισοδήματα των πέντε τάξεων των *αρχηγών νοικοκυριού* στο σχήμα ESeC5. Στον ίδιο πίνακα έχει υπολογιστεί και το αντίστοιχο μηνιαίο εισόδημα ανά «ισοδύναμο ενήλικο» για να ληφθεί υπόψη και το μέγεθος και η σύνθεση του νοικοκυριού ώστε να έχουμε έναν καλύτερο δείκτη του εν δυνάμει *επιπέδου διαβίωσης*.¹² Η κλιμάκωση των πέντε τάξεων με βάση τους δύο εισοδηματικούς δείκτες φαίνεται στο διάγραμμα.

12. Τα μεγέθη των νοικοκυριών ανάγονται σε έναν αριθμό ισοδύναμων ενηλίκων, σύμφωνα με την τροποποιημένη κλίμακα του ΟΟΣΑ, που έχει καθιερωθεί στις έρευνες φτώχειας: ο πρώτος ενήλικος προσμετράται με 1, οι υπόλοιποι με 0,5 και οι ανήλικοι με 0,3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Κατανομή κατά κλιμάκιο μηνιαίου εισοδήματος, Αθήνα 2013

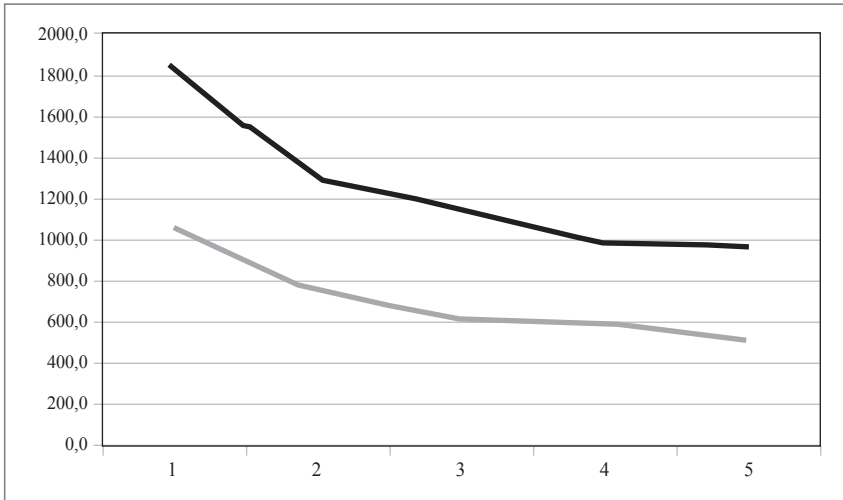
Κλιμάκιο μηνιαίου εισοδήματος	Προσεγγι- στικό μέσο εισόδημα κλιμακίου (€)	Ερώτηση D28	Άτομα		Ομαδο- ποίηση σε 5 κατηγορίες %			Μέσο μηνιαίο εισόδη- μα (€)
			Άτομα	%	Income5	Άτομα	%	
<500	350	1	267	11,1%	1			
500-700	600	2	283	11,8%	1	22,9%	550	478,6
701-900	800	3	342	14,2%	2			
901-1.100	1.000	4	317	13,2%	2	27,4%	659	896,2
1.101-1.300	1.200	5	267	11,1%	3			
1.301-1.550	1.425	6	223	9,3%	3	20,4%	490	1.302,4
1.551-1.900	1.725	7	245	10,2%	4			
1.901-2.300	2.100	8	191	8,0%	4	18,2%	436	1.889,3
2.301-3.000	2.650	9	151	6,3%	5			
3.001-3.700	3.350	10	56	2,3%	5			
3.701-4.700	4.200	11	26	1,1%	5			
4.701+	5.500	12	34	1,4%	5	11,1%	267	3.310,7
			2.402	100,0%		100,0%	2.402	1.332,1
Χωρίς στοιχεία εισοδήματος			116					

Πηγή: Έρευνα SECSTACON, υπολογισμοί μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ESeC-5 – Νοικοκυριά

Esec5η	Νοικ.	Μέσο εισόδημα	Μέσο εισοδ./ ισοδύναμο ενήλικο
1	845	1.809,6	1.061,3
2	311	1.293,2	750,7
3	458	1.147,8	618,1
4	206	981,4	606,4
5	482	961,2	518,4
	2.302	1.356,4	776,8

Με βάση το μέσο μηνιαίο εισόδημα, οι τάξεις 4 και 5, σε αντίθεση με τις ανώτερες από αυτές, δεν διαφέρουν ουσιαστικά. Αντίθετα, στη βάση των μεγεθών του «κατά κεφαλήν» εισοδήματος, οι 4 και 5 διαφοροποιούνται, αλλά εδώ δεν διαφέρουν ουσιαστικά η 3 με την 4.

2. Η ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΣΗΣ (STATUS) ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 2013

Στο κλασικό βεμπεριανό σχήμα διαστρωμάτωσης διακρίνονται τρεις βασικές διαστάσεις: η οικονομική τάξη, η κοινωνική θέση (status) και η πολιτική επιρροή. Μεγάλο μέρος της κοινωνιολογικής θεωρίας έχει αναλωθεί στα ζητήματα της σχέσης μεταξύ status και τάξης στη διαμόρφωση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Η απάντηση σε αυτά τα ζητήματα εξαρτάται βέβαια από την προσέγγιση στην έννοια του status. Στην προσέγγιση του Bourdieu (όπως εν πολλοίς στους κλασικούς της αμερικανικής κοινωνιολογίας) το status (ως συμβολικό κεφάλαιο) είναι οργανικό στοιχείο των κοινωνικών τάξεων και βασίζεται στο πολιτιστικό κεφάλαιο και στο στυλ ζωής των ατόμων. Αυτή η ισχυρή σύνδεση status και στυλ ζωής δεν αντιφάσκει, σε πρώτη ματιά, με τις απόψεις του Weber (Weininger, 2005). Ωστόσο, η βεμπεριανή παράδοση ξεχωρίζει αναλυτικά την τάξη από το status όπως και τα τρία σημαντικά στοιχεία του status: την ύπαρξη ιεραρχίας κύρους (prestige), τη σχέση status και στυλ ζωής και, τέλος, τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ ίσων στην ιεραρχία status. Η προσέγγιση

του John Goldthorpe αρχίζει από το πρώτο –και πλέον σημαντικό– και από το τελευταίο ως την κύρια έμμεση ένδειξη της οργάνωσης της κοινωνίας σε στρώματα διαφορετικού status. Επιπλέον, θεωρεί ότι από κοινωνιολογική άποψη ενδιαφέρον έχει η ιεράρχηση κατά κοινωνικό κύρος των *διαρθρωτικών* στοιχείων της κοινωνικής οργάνωσης –όπως είναι οι επαγγελματικές κατηγορίες– και όχι των ατόμων.¹³ Με αυτό τον τρόπο καθίσταται δυνατό το ερώτημα για το πόσο επηρεάζει το status το στυλ ζωής. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου το status ταυτίζεται, ουσιαστικά εξ ορισμού, με το στυλ ζωής στο επίπεδο των ατόμων, η ερώτηση δεν έχει νόημα.

Είναι φανερό από τα προηγούμενα ότι η «μέτρηση» του status ως ανεξάρτητη διάσταση της διαστρωμάτωσης είναι καίριο στοιχείο της νεο-βεμπεριανής προσέγγισης. Αυτό απαιτεί, όπως τονίστηκε, τη διαβάθμιση των επαγγελματικών κατηγοριών σε μία κλίμακα κοινωνικού κύρους. Περιέργως, αυτό το ζήτημα δεν έχει διερευνηθεί καθόλου στην ελληνική κοινωνιολογία ενώ, αντίθετα, έχει απασχολήσει μεγάλο αριθμό ερευνητών στον διεθνή χώρο. Ήδη από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες είχαν αναπτυχθεί συστήματα κατάταξης των επαγγελμάτων όπως το γνωστό SEI (Socio-economic Index) του O. D. Dunkan και η κατάταξη των Blau και Dunkan για τις ΗΠΑ (1967), που βασίζονται κυρίως σε συνδυασμό των μέσων επιπέδων εισοδήματος και εκπαίδευσης κάθε κατηγορίας, αλλά λαμβάνουν επικουρικά υπόψη και τα δεδομένα από υποκειμενικές εκτιμήσεις του κοινωνικού κύρους των επαγγελμάτων, ενώ στη συνέχεια αναπτύχθηκε περισσότερο η διαβάθμιση στη βάση υποκειμενικών αξιολογήσεων και οι συγκριτικές μελέτες σε διεθνές επίπεδο μέσω κυρίως των προσπαθειών του Treiman. Τέλος, πιο πρόσφατα αναπτύχθηκαν και οι σχεσιακές έμμεσες μετρήσεις του status, όπου η μέτρηση του κοινωνικού κύρους τεκμαίρεται από τα διαφορετικά επαγγελματικά προφίλ των σχέσεων κάθε επαγγελματικής κατηγορίας, είτε πρόκειται για επιλογή συζύγου (όπως στο μοντέλο CAMSIS), είτε για κοντινούς φίλους, όπως στην έρευνα των Chan και Goldthorpe που ακολουθεί την πρωτοποριακή προσέγγιση του Laumann (1966).¹⁴

13. Chan and Goldthorpe, 2007. Αυτή βέβαια είναι και η προσέγγιση των Gazenboom και Treiman (2003) που καταγράφουν τις ομάδες status μέσω της απευθείας αξιολόγησης του συγκριτικού κύρους κάθε επαγγέλματος.

14. Για επισκοπήσεις του θέματος της επαγγελματικής διαβάθμισης και σύγκριση των εναλλακτικών μοντέλων βλ. Crompton, 1998, σελ. 58-63, Chan and Goldthorpe, 2004, Κασιμάτη, 2001, σελ. 183-188.

Η έμμεση μέτρηση του κοινωνικού κύρους ενός αριθμού μεγάλων επαγγελματικών ομάδων μπορεί να γίνει από τις φιλικές σχέσεις των ατόμων με τη στατιστική μέθοδο της πολυδιαστασιακής διαβάθμισης (multidimensional scaling).¹⁵ Το πρόβλημα αυτής της μεθόδου είναι ότι απαιτεί σημαντικά σε μέγεθος στατιστικά δείγματα. Ως συνέπεια, στα μικρότερα δείγματα των τυπικών ποσοτικών ερευνών είναι υποχρεωτική η ομαδοποίηση των επαγγεμάτων σε ευρύτερες σύνθετες κατηγορίες, που δεν ξεπερνούν τις 25-30. Ακόμη και τότε η μέθοδος είναι επισφαλής, καθώς το προκύπτον μητρώο σχέσεων θα πρέπει να περιέχει ικανά στοιχεία σε μεγάλο αριθμό από «κελιά». Στις περιπτώσεις που αυτό δεν είναι δυνατόν, οι ερευνητές καταφεύγουν στα στοιχεία για τις σχέσεις γάμου ή συμβίωσης που είναι διαθέσιμα για μεγάλα στατιστικά σύνολα, όπως αυτά των γενικών απογραφών. Στην περίπτωση της Ελλάδας, αυτά είναι και τα μόνα διαθέσιμα σχετικά στοιχεία. Σε προηγούμενη έκθεση στο πλαίσιο αυτής της έρευνας περιγράφηκαν τα αποτελέσματα μιας τέτοιας ανάλυσης για δείγμα νοικοκυριών 10% για την περιφέρεια της Αττικής από την Απογραφή του 2001 (Εμμανουήλ, 2013).

Το πρώτο βήμα σε μια τέτοια ανάλυση είναι, φυσικά, να ομαδοποιηθεί ο μεγάλος αριθμός των επαγγεμάτων σε ένα σχετικά περιορισμένο αριθμό μεγάλων, σχετικά ομοειδών, ομάδων ικανού στατιστικού μεγέθους, για τις οποίες κρίνουμε ότι διαφέρουν από την άποψη της κοινωνικής τους θέσης στην ελληνική κοινωνία. Δεδομένου ότι δεν διαθέτουμε εμπειρικό υλικό για το κύρος και την κοινωνική αναγνώριση των επαγγεμάτων, αυτή η ομαδοποίηση δεν μπορεί παρά να βασιστεί σε όσα γνωρίζουμε γενικότερα για την ελληνική κοινωνία και στη σχετική διεθνή φιλολογία για το θέμα.¹⁶ Ένας πρόσθετος σημαντικός περιορισμός είναι το ικανό μέγεθος κάθε ομάδας. Σαν συνέπεια, οι επιμέρους μεγάλες ομάδες περιέχουν αρκετά στοιχεία ανομοιογένειας, καθώς δεν ήταν δυνατόν να απομονωθούν μικρές υπο-ομάδες με διαφορετικό κύρος.

15. Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, οι διαφορές στα επαγγελματικά προφίλ των σχέσεων κάθε κατηγορίας θεωρείται ότι εκφράζουν «αποστάσεις» σε έναν ευκλείδειο κοινωνικό χώρο. Τα σχετικά στατιστικά προγράμματα (π.χ. το ALSCAL του SPSS) υπολογίζουν ορισμένες διαστάσεις που ερμηνεύουν αυτές τις αποστάσεις. Η πρώτη, και πλέον σημαντική, διάσταση μετρά κατά κανόνα το κοινωνικό κύρος κάθε κατηγορίας.

16. Συμβουλευτήκαμε κυρίως τις προτάσεις ομαδοποίησης για διάφορες χώρες που περιέχονται στα πορίσματα της διεθνούς έρευνας «Social status and cultural consumption» (Chan, 2010).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Κατανομή των επαγγελματιών σε μεγάλες ομάδες

1	MAN1	Ανώτερα στελέχη της δημόσιας διοίκησης και οργανισμών και των μεγάλων επιχειρήσεων
2	MAN2	Ανώτερα στελέχη μικρών επιχειρήσεων (πλην MAN3)
3	MAN3	Ανώτερα στελέχη μικρών επιχειρήσεων εμπορίου, εστιατορίων, ξενοδοχείων
4	PROF1	Φυσικοί, χημικοί, μαθηματικοί, βιβλιοθηκονόμοι, οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, συγγραφείς, δημοσιογράφοι, ζωγράφοι, καλλιτέχνες, κληρικοί, μεσαία στελέχη δημοσίου-πτυχιούχοι ΑΕΙ
5	PROF2	Αρχιτέκτονες, πολ. μηχανικοί, λοιποί μηχανικοί, ιατροί, βιολόγοι, φαρμακοποιοί, άλλοι επαγγελματίες υγείας με πτυχίο ΑΕΙ, λογιστές ΑΕΙ, δικηγόροι, δικαστές, συμβολαιογράφοι
6	PROF3	Διδακτικό προσωπικό ΑΕΙ-ΤΕΙ, εκπαιδευτικοί
7	APROF1	Τεχνολόγοι, σχεδιαστές, πληροφορικοί, χειριστές ηλεκτρονικού εξοπλισμού, αξιωματικοί πλοίων, πιλότοι, επιθεωρητές ασφαλείας
8	APROF2	Τεχνολόγοι βιολογίας και ιατρικής, νοσοκόμοι και μαιές με ΤΕΙ ή άλλες σχολές
9	APROF3	Παροχή υπηρεσιών στα χρηματοπιστωτικά, πωλήσεις, υποστήριξη επιχειρήσεων, γραμματείς διοίκησης
10	APROF4	Υπάλληλοι σε εφορίες, τελωνεία και συναφή, αξιωματικοί σωματίων ασφαλείας, ιδιωτικοί αστυνομικοί, κοινωνικοί λειτουργοί ΤΕΙ ή άλλων σχολών
11	CLER1	Στενογράφοι, δακτυλογράφοι, υπάλληλοι λογιστηρίου, βιβλιοθήκης κ.λπ.
12	CLER2	Υπάλληλοι καταγραφής υλικών και μεταφορών, ταχυδρομικοί, λοιποί υπάλληλοι γραφείου
13	CLER3	Ταμίες, πράκτορες στοιχημάτων, υπάλληλοι υποδοχής πελατών, χειριστές τηλεφωνικών κέντρων
14	S&SAL1	Ταξιδιωτικοί συνοδοί, ξεναγοί, εισπράκτορες, οικονόμοι, αρχιθαλαμηπόλοι, κομμωτές, κουρείς, αισθητικοί, λοιποί προσωπικής φροντίδας και υπηρεσιών
15	S&SAL2	Μάγειροι, σεφβιτόροι
16	S&SAL3	Πυροσβέστες, αστυνομικοί, λοιποί υπηρεσιών προστασίας
17	S&SAL4	Μοντέλα, πωλητές σε καταστήματα
18	AGR	Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, αλιείς, δασοκόμοι κ.λπ.

19	CRAFT1	Λατόμοι, λιθοξόδοι, χύτες, συγκολλητές, φανοποιοί, τεχνίτες μεταλλικών κατασκευών, μηχανικοί οχημάτων, κινητήρων, βιομηχανικών μηχανημάτων
20	CRAFT2	Τεχνίτες σε κατασκευές, εγκαταστάτες και συντηρητές ηλεκτρικού και τηλεφωνικού εξοπλισμού
21	CRAFT3	Κατασκευαστές και επισκευαστές ωρολογίων, οργάνων ακριβείας, μουσικών οργάνων, κοσμηματοποιοί, τεχνίτες και χειροτέχνες γυαλιού, ξύλου, υφάσματος κ.λπ., τυπογράφοι, σφαγείς, αρτοποιοί και ζαχαροπλάστες, τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, επιπλοποιοί, τεχνίτες υφαντουργίας, ράφτες, γαζωτές, υποδηματοποιοί
22	MACH1	Χειριστές εγκαταστάσεων ορυχείων, βιομηχανίας και ενέργειας, χειριστές μηχανών γενικά, συναρμολογητές
23	MACH2	Μηχανοδηγοί, οδηγοί, χειριστές μηχανοκίνητων μηχανημάτων, γερανών, ανυψωτήρων κ.λπ., ναυτικοί καταστρώματος
24	ROUT1	Πλανόδιοι πωλητές, μικροϋπηρεσίες στο δρόμο, οικιακοί βοηθοί, καθαριστές, επιστάτες, αγγελιοφόροι, αχθοφόροι, θυρωροί, συλλέκτες απορριμμάτων, οδοκαθαριστές
25	ROUT2	Ανειδίκευτοι αγροεργάτες και αλιεργάτες, ανειδίκευτοι εργάτες κατασκευών και βιομηχανίας, φορτοεκφορτωτές, λιμενεργάτες
26	ARMF	Ένοπλες δυνάμεις

Στον Πίνακα 10 φαίνονται οι 26 μεγάλες ομάδες επαγγελματιών με βάση την ταξινόμηση ΣΤΕΠ-92 της ΕΛΣΤΑΤ και ενδεικτική αναφορά των επαγγελματιών που τις συγκροτούν. Η κατηγοριοποίηση του Πίνακα 10 σχεδιάστηκε για ένα δείγμα της Απογραφής του 2001, που ξεπερνούσε τις 130.000 περιπτώσεις. Για το δείγμα της έρευνας στην Αθήνα του 2013 (2518 νοικοκυριά), ένα μητρώο 26X26 θα είχε αναπόφευκτα αρκετά «κελιά» με μηδενικές ή πολύ λίγες περιπτώσεις. Συνεπώς έπρεπε να γίνει μια μείωση των διαστάσεων του πίνακα. Από την άλλη, μια υπερβολική μείωση θα είχε ως αποτέλεσμα τη ριζική μείωση της ουσιαστικής πληροφορίας για την ιεραρχία status. Ως συμβιβαστική λύση επιλέχθηκε η ακόλουθη: μια περιορισμένη μείωση των διαστάσεων σε 23 ομάδες/κατηγορίες και η χρήση τόσο των σχέσεων φιλίας («πρώτος φίλος/η») όσο και των σχέσεων γάμου/συντρόφου. Η σύμπτυξη των κατηγοριών φαίνεται στον Πίνακα 11.¹⁷

17. Η ταξινόμηση σε επίπεδο τρίτου κωδικού ISCO88 φαίνεται στο Παράρτημα 6.2.1 της Τελικής Έκθεσης του έργου (Εμμανουήλ κ.ά., 2015).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Σύμπτυξη επαγγελματικών κατηγοριών για την έρευνα του 2013

Νέα αρίθμηση	Κατηγορίες	Παλαιά αρίθμηση	Νέα αρίθμηση	Κατηγορίες	Παλαιά αρίθμηση
1	MAN1		13	CLER3	
2	MAN2		14	S&SAL1	
3	MAN3		15	S&SAL2	
4	PROF1		16	S&SAL3	
5	PROF2		17	S&SAL4	
6	PROF3		18	CRAFT1	19
7	APROF1		19	CRAFT2	20
8	APROF2		20	CRAFT3	21
9	APROF3		21	MACH1_2	22 και 23
10	APROF4_ARMF	10 και 26	22	ROUT1	24
11	CLER1		23	ROUT2_AGR	25 και 18
12	CLER2				

Με βάση τα πρωτογενή στοιχεία συντάχθηκαν τα μητρώα σχέσεων μεταξύ των επαγγελματικών κατηγοριών για τις σχέσεις φιλίας («πρώτος φίλος/η») και τις σχέσεις γάμου/συμβίωσης. Στη συνέχεια υπολογίστηκαν νέα μητρώα 23X23 όπου καταγράφονται αφενός οι ποσοστιαίες κατανομές των «επιλογών» για κάθε επαγγελματική ομάδα και οι διαφορές μεταξύ τους με τους δείκτες ανομοιότητας μεταξύ κάθε ζεύγους επαγγελματικών ομάδων.¹⁸ Τέλος, με τη βοήθεια κατάλληλου στατιστικού προγράμματος, υπολογίστηκε η ιεραρχική διαβάθμιση των ομάδων και οι αντίστοιχοι δείκτες κοινωνικής θέσης (Πίνακας 12).

Για να γίνουμε πιο σαφείς, η κατά τις οριζόντιες γραμμές ποσοστιαία κατανομή των σχέσεων κάθε επαγγελματικής κατηγορίας θεωρείται ότι εκφράζει τόσο τις κοινωνικές επιλογές σχέσεων της κατηγορίας όσο και τις επιλογές των άλλων κατηγοριών στη βάση

18. Ο δείκτης ανομοιότητας (dissimilarity index), γνωστός από τις μελέτες γεωγραφικού διαχωρισμού μεταξύ ομάδων, μετράει το πόσοι (σε ποσοστό) πρέπει να μετακινηθούν στην κατανομή ώστε αυτή να γίνει όμοια με αυτή της συγκρινόμενης ομάδας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12
Μέσος Δείκτης Κοινωνικής Θέσης (Status)

A/A	Μέσος Δείκτης Status Σύζυγοι/Σύντροφοι		Μ. Δείκτης Status Φίλοι	Μ. Δείκτης Status Σύζυγοι & Φίλοι
1	MAN1	1,7305	1,5574	1,6439
2	MAN2	0,1980	0,7543	0,4761
3	MAN3	0,0925	0,2315	0,1620
4	PROF1	2,0117	1,7828	1,8973
5	PROF2	2,9723	2,3335	2,6529
6	PROF3	1,7083	1,6809	1,6946
7	APROF1	1,2459	0,6815	0,9637
8	APROF2	0,6177	1,7130	1,1653
9	APROF3	0,9971	1,0202	1,0087
10	APROF4_ARMF	1,1033	1,1600	1,1316
11	CLER1	0,2386	0,4008	0,3197
12	CLER2	-0,0806	-0,1168	-0,0987
13	CLER3	-0,1433	-0,3474	-0,2453
14	S&SAL1	-0,9036	-0,8855	-0,8946
15	S&SAL2	-0,9310	-0,6614	-0,7962
16	S&SAL3	-0,3704	-0,6205	-0,4955
17	S&SAL4	-0,8312	-1,0872	-0,9592
18	CRAFT1	-1,2046	-1,5284	-1,3665
19	CRAFT2	-1,5335	-1,7424	-1,6380
20	CRAFT3	-1,1644	-1,0259	-1,0952
21	MACH1_2	-1,2188	-1,0264	-1,1226
22	ROUT1	-2,8848	-2,1298	-2,5073
23	ROUT2_AGR	-1,6497	-2,1439	-1,8968

διαφόρων κριτηρίων μεταξύ των οποίων το προεξάρχον είναι η κοινωνική θέση (status) της εν λόγω κατηγορίας. Οι διαφορές μεταξύ των διαφόρων ποσοστιαίων κατανομών θεωρείται ότι εκφράζουν την *κοινωνική απόσταση* μεταξύ των επαγγελματικών κατηγοριών σε έναν πολυδιάστατο χώρο όπου η διαφορά του status είναι, μεταξύ άλλων, εξ υποθέσεως, η κύρια διάσταση διαφοροποίησης σε αυτό τον κοινωνικό «χώρο». Στατιστικά προγράμματα «πολυδιαστασιακής διαβάθμισης» (multidimensional scaling) όπως το πρόγραμμα *Alscal* του SPSS μπορούν στη βάση αυτών των ποσοστιαίων κατανομών, όπου η «απόσταση» μεταξύ των κατανομών μετριέται με τον γνωστό συντελεστή συσχετισμού (correlation coefficient) να υπολογίσουν τις διαφορετικές διαστάσεις που «τοποθετούν» την κάθε κατηγορία στον κοινωνικό χώρο και να εκτιμήσουν τον ποσοτικό δείκτη που μετρά τη θέση της σε κάθε διάσταση του χώρου. Εναλλακτικά, μπορούμε να υπολογίσουμε τις «αποστάσεις» μεταξύ των κατηγοριών με τον δείκτη «ανομοιότητας» και να εισάγουμε τα στοιχεία στο ίδιο στατιστικό πρόγραμμα.

Στην περίπτωση του υλικού της έρευνας του 2013, με στόχο να μειώσουμε τα προβλήματα του μικρού αριθμού παρατηρήσεων, υπολογίσαμε τις διαστάσεις τόσο για τις σχέσεις με τον/την πρώτο/η φίλο/η όσο και για τις σχέσεις γάμου/συντρόφου. Για κάθε μια περίπτωση επίσης υπολογίσαμε τους δείκτες τόσο με την μέθοδο των απλών ποσοστιαίων κατανομών όσο και με την μέθοδο των δεικτών ανομοιότητας. Σε όλες τις περιπτώσεις ως βέλτιστη εφαρμογή θεωρήθηκε αυτή με τέσσερις διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση αποδείχτηκε ότι εμφανώς εκφράζει τη διάσταση της ιεραρχίας status. Οι αριθμητικοί μέσοι των δύο μεθόδων για τους συζύγους/συντρόφους και τους πρώτους φίλους φαίνονται στον Πίνακα 12, όπου επίσης φαίνεται ο μέσος όρος των δύο διαφορετικών κοινωνικών σχέσεων ως ο τελικός μικτός δείκτης status κάθε επαγγελματικής κατηγορίας. Οι στατιστικοί υπολογισμοί έδειξαν ότι, πέραν του δείκτη status, οι κοινωνικές σχέσεις επηρεάζονται σημαντικά, για προφανείς λόγους, και από δύο πρόσθετες διαστάσεις: αφενός από την κατά φύλο σύνθεση κάθε κατηγορίας και, αφετέρου, από το απόλυτο μέγεθος των κατηγοριών. Η σημασία της τέταρτης διάστασης δεν ήταν ερμηνεύσιμη.

Στον Πίνακα 13 φαίνεται η τελική κατάταξη των επαγγελματικών κατηγοριών κατά κοινωνική θέση (status) καθώς και η μέση τιμή του αντίστοιχου ποσοστικού δείκτη και η ομαδοποίηση των κατηγοριών σε πέντε μεγάλα στρώματα κατά το επίπεδο status. Είναι σημαντικό

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Ιεράρχηση επαγγελματικών κατηγοριών κατά status

	Μέσος Δείκτης Status βάσει συζύγων & φίλων	STGIDX	Επαγγελματική Ομάδα	Ομάδα STATUSG5
1	PROF2	2,6529	5	1
2	PROF1	1,8973	4	1
3	PROF3	1,6946	6	1
4	MAN1	1,6439	1	1
5	APROF2	1,1653	8	2
6	APROF4_ARMF	1,1316	10	2
7	APROF3	1,0087	9	2
8	APROF1	0,9637	7	2
9	MAN2	0,4761	2	2
10	CLER1	0,3197	11	2
11	MAN3	0,1620	3	2
12	CLER2	-0,0987	12	3
13	CLER3	-0,2453	13	3
14	S&SAL3	-0,4955	16	3
15	S&SAL2	-0,7962	15	3
16	S&SAL1	-0,8946	14	4
17	S&SAL4	-0,9592	17	4
18	CRAFT3	-1,0952	20	4
19	MACH1_2	-1,1226	21	4
20	CRAFT1	-1,3665	18	4
21	CRAFT2	-1,6380	19	5
22	ROUT2_AGR	-1,8968	23	5
23	ROUT1	-2,5073	22	5

να τονιστεί ότι η ομαδοποίηση των 23 επαγγελματικών κατηγοριών σε πέντε μεγάλα στρώματα στον Πίνακα 14 έγινε με τρόπο που επιδιώκει να διαμορφωθούν περίπου *ισομεγέθη* στρώματα και δεν επιχειρεί μια διάκριση σε πέντε «κοινωνικές τάξεις» ανάλογα με τη θέση στην ιεραρχία status και *πρόσθετα κριτήρια* που ορίζουν οριζόντιες γραμμές διάκρισης μεταξύ των στρωμάτων (π.χ. σε ανώτερο, δύο «μεσαία» ή «μικροαστικά» και δύο εργατικά). Αυτή η *ad hoc* ομαδοποίηση θέλει να τονίσει ότι η ιεραρχία status αποτελεί ένα συνεχές.¹⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 14
Εκπαιδευτικό επίπεδο – 4 Κατηγορίες (EDULV4)

EDULV4	D9	Άτομα	%
1 Αναλφάβητος έως μερική μέση	1, 2, 3	399	15,8%
2 Πλήρης Μέση	4	843	33,5%
3 Μεταλυκειακή & ΑΤΕΙ	5, 6	566	22,5%
4 ΑΕΙ & Μεταπτυχιακή	7, 8 & 9	710	28,2%
		2518	100,0%

Η κατάταξη των επαγγελματικών κατηγοριών στον Πίνακα 13 φαίνεται, σε γενικές γραμμές, συμβατή με όσα ατύπως γνωρίζουμε για την ελληνική κοινωνία και σε γενικές γραμμές επίσης είναι συμβατή με τα ευρήματα σχετικών διεθνών μελετών (βλ. τις μελέτες στο Chan, 2010) όπως και με τα ευρήματα της ανάλυσης βάσει των σχέσεων γάμου για τα στοιχεία της απογραφής του 2001 για την Αθήνα (Εμμανουήλ, 2013). Οι τυχόν διαφορές εντοπίζονται στην ακριβή κατάταξη των κατηγοριών σε σχέση με γειτονικές ομάδες στην ευρύτερη ιεραρχία. Όπως έχει διαπιστωθεί συχνά (βλ. π.χ. την κλασική μελέτη των Blau and Dunkan, 1967), οι βασικοί προσδιοριστικοί

19. Βεβαίως μια τέτοια ειδική ομαδοποίηση σε «κοινωνικές τάξεις» βάσει του status είναι θεμιτή και θα ήταν πολύ πιο κατανοητή από μια αφηρημένη ιεραρχία. Αλλωστε στις περισσότερες κοινωνιολογικές μελέτες που δεν διαθέτουν στοιχεία παρά μόνο για πολύ γενικές επαγγελματικές κατηγορίες, η έννοια της «κοινωνικής τάξης» είναι επιχειρησιακά ισοδύναμη με μεγάλα στρώματα status. Το πρόβλημα είναι ότι σπάνια διευκρινίζεται αν πρόκειται για αναγκαστική σύμπτωση των εννοιών της οικονομικής τάξης και της ομάδας status λόγω έλλειψης ικανών στοιχείων ή πρόκειται για *θεωρητική* σύνθεση όπως στη *Διάκριση* του Bourdieu.

παράγοντες της ιεραρχίας είναι το εισόδημα (ή οι μέσες αποδοχές) και το επίπεδο εκπαίδευσης που χαρακτηρίζουν κάθε κατηγορία καθώς και, συχνά, η διάκριση σε χειρωνακτική και μη-χειρωνακτική εργασία (Chan and Goldthorpe, 2004). Στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, τα στοιχεία εισοδήματος που διαθέτουμε είναι, αφενός, προσεγγιστικά και, αφετέρου, αφορούν το *οικογενειακό* εισόδημα. Στις δοκιμές συσχετισμού με τον δείκτη status, ωστόσο, έδειξαν σαφώς ικανοποιητικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα όταν εκφράστηκαν σε κατά κεφαλή μεγέθη ανά «ισοδύναμο ενήλικο».²⁰ Για το εκπαιδευτικό επίπεδο χρησιμοποιήσαμε τις τέσσερις μεγάλες κατηγορίες (EDULV4) που φαίνονται στον Πίνακα 14 (όπου D9 είναι η αναλυτική κατηγορία για το επίπεδο εκπαίδευσης στο ερωτηματολόγιο).

Για να ελέγξουμε το βαθμό του προσδιορισμού του δείκτη status από αυτές τις μεταβλητές (πλην του ESeC5 που συνιστά διαφορετική διάσταση διαστρωμάτωσης και θα εξεταστεί παρακάτω) δοκιμάστηκαν δύο μοντέλα γραμμικής παλινδρόμησης –για τους ερωτηθέντες και τους αρχηγούς νοικοκυριών ξεχωριστά²¹– με ανεξάρτητες μεταβλητές το μέσο οικογενειακό εισόδημα ανά ισοδύναμο ενήλικο, το μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο και μια ψευδομεταβλητή με τιμή 1 για τις δύο κατηγορίες ανειδίκευτων εργατών (ROUT1, ROUT2).²² Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα των δύο παλινδρομήσεων στον Πίνακα 15, αυτοί οι τρεις παράγοντες εμφανίζουν ισχυρή και στατιστικά σημαντική επιρροή στο δείκτη status και ερμηνεύουν τόσο στους ερωτηθέντες όσο και στους αρχηγούς νοικοκυριών άνω του 95% της διακύμανσης του δείκτη.

20. Για την αναγωγή σε εισόδημα ανά ισοδύναμο ενήλικο χρησιμοποιήθηκε η «τροποποιημένη» κλίμακα ΟΟΣΑ, όπου σε κάθε νοικοκυριό καταγράφεται το πρώτο ενήλικο άτομο με 1, τα επόμενα με 0,5 και τα ανήλικα άτομα με 0,3. Το προκύπτον μέγεθος ορίζεται ως HSIDX στα επόμενα.

21. Υπενθυμίζουμε ότι η ιεραρχία και οι δείκτες status που εκτιμήθηκαν βάσει των σχέσεων των ερωτηθέντων θεωρούνται ισχυρές ενδείξεις της γενικότερης ιεράρχησης των επαγγελματικών κατηγοριών – στην κοινωνία της Αθήνας τουλάχιστον – και μπορούν να εφαρμοστούν σε κάθε περίπτωση που είναι γνωστό το επάγγελμα.

22. Η εφαρμογή της μεταβλητής στο σύνολο της εργατικής τάξης, δηλαδή και στους τεχνίτες κ.λπ., έδωσε αρνητικά αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Αποτελέσματα των γραμμικών παλινδρομήσεων του δείκτη status

Ερωτηθέντες			
R Square	0,9596		
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>
Σταθερά	-4,3904	0,2652	-16,5553
AVG (INCOME/HSIDX)	0,0013	0,0005	2,6558
AVG (EDULV4)	1,3197	0,1779	7,4183
W_DUMMY2	-0,6940	0,2380	-2,9165
Αρχηγοί νοικοκυριού			
R Square	0,9580		
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>
Σταθερά	-4,3189	0,2633	-16,4028
AVG (INCOME/HSIDX)	0,0015	0,0006	2,5268
AVG (EDULV4H)	1,2609	0,1944	6,4874
W_DUMMY2	-0,6344	0,2452	-2,5874

Παρά την ερμηνευτική ισχύ των δύο μοντέλων υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου ο δείκτης status κάποιας κατηγορίας διαφέρει σημαντικά από το επίπεδο «αξιολόγησης» που προβλέπεται βάσει αυτών των τριών μεταβλητών – γεγονός που υποδεικνύει ότι υπάρχουν και άλλα πρόσθετα κριτήρια που αποδίδουν «κοινωνικό κύρος». Σε αντίθετη περίπτωση η κλίμακα status θα μπορούσε να υποκατασταθεί από έναν σύνθετο «κοινωνικο-οικονομικό» δείκτη, υπολογιζόμενο βάσει του εισοδήματος, της εκπαίδευσης και του είδους της εργασίας (ανειδίκευτη χειρωνακτική ή όχι). Στον Πίνακα 16 φαίνονται οι σημαντικές αποκλίσεις για την περίπτωση των ερωτηθέντων²³ όπου οι κατηγορίες με αποκλίσεις, είτε θετικές (σημειώνονται με ++) είτε αρνητικές (με --), παρουσιάζονται συνοπτικά με τα τυπικά επαγγέλματα που κυρίως τις απαρτίζουν. Για όλες αυτές

23. Αυτές οι αποκλίσεις παρατηρήθηκαν και στο μοντέλο για τους αρχηγούς νοικοκυριών.

τις περιπτώσεις μπορούν να γίνουν κάποιες *ad hoc* ερμηνευτικές ει-
κασίες. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι δεν πρό-
κειται για απόλυτες αξιολογήσεις αλλά για *σχετικές* αποκλίσεις από
τα αναμενόμενα στη βάση του μέσου εισοδήματος και του μέσου
εκπαιδευτικού επιπέδου κάθε κατηγορίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Διαφορές πραγματικού και προβλεπόμενου δείκτη status*

--- ---	MAN1	Ανώτερα στελέχη της διοίκησης και των μεγάλων επιχειρήσεων
++++	APROF2	Τεχνολόγοι βιολογίας και ιατρικής, νοσοκόμοι και μαίες με ΤΕΙ ή άλλες σχολές
++	CLER1	Στενογράφοι, δακτυλογράφοι, υπάλληλοι λογιστηρίου κ.λπ.
---	S&SAL3	Αστυνομικοί και λοιποί υπηρεσιών προστασίας
---	S&SAL4	Πωλητές σε καταστήματα
--- ---	CRAFT2	Τεχνίτες σε κατασκευές, εγκαταστάτες και συντηρητές ηλεκτρικού και τηλεφωνικού εξοπλισμού
++	CRAFT3	Κατασκευαστές/επισκευαστές οργάνων ακριβείας, κοσμηματοποιοί, τεχνίτες γυαλιού, ξύλου, υφάσματος κ.λπ.
---	ROUT1	Πλανόδιοι πωλητές, μικροϋπηρεσίες στο δρόμο, οικιακοί βοηθοί, καθαριστές κ.λπ.
++	ROUT2	Ανειδίκευτοι εργάτες κατασκευών και βιομηχανίας, φορτοεκφορτωτές, λιμενεργάτες

Είναι προφανές από τα προηγούμενα ότι υπάρχει σημαντική στατιστικά θετική σχέση μεταξύ των δύο βασικών διαστάσεων της διαστρωμάτωσης – τις οικονομικές τάξεις και τα στρώματα status. Στο επίπεδο των ατομικών περιπτώσεων ο συντελεστής συσχετισμού των ESEC5 και STATUG5 ισούται με 0,79306, ήτοι σχεδόν 63% του δείκτη STATUSG5 «ερμηνεύεται» από το ESEC5 (R-square=0,62894). Το ίδιο ισχυρή σχέση υπάρχει και μεταξύ ESEC5 και ESEC9 και του αριθμητικού δείκτη status ζ (R-square=0,64842 και 0,65340). Από την άλλη, οι διακρίσεις σε οικονομικές τάξεις βασίζονται σε κριτήρια που μπορεί να είναι σημαντικά για τη σφαίρα της παραγωγής, αλλά δεν είναι εμφανή και τυποποιημένα στην κοινωνική εμπειρία μας

σύγχρονης μεγαλούπολης, η οποία βασίζεται στην απλή ιεράρχηση γενικών κατηγοριών όπως είναι τα επαγγέλματα. Τέτοια κριτήρια είναι οι θέσεις επόπτη, η διάκριση σε μέση και ανώτερη υπαλληλία, το μέγεθος της παραγωγικής μονάδας («μεγάλες» μονάδες 10+ απασχολούμενων και «μικρές» 1-9) και οι σχέσεις ιδιοκτησίας στις μικρές μονάδες. Αυτές οι διακρίσεις μπορούν να προσδώσουν σε έναν εργαζόμενο που ανήκει σε μια κατηγορία status (λ.χ. τεχνίτης αρτοποιός) έως και *τέσσερις* διαφορετικές ταξικές τοποθετήσεις, που δεν διαφέρουν ριζικά από κοινωνικο-οικονομική άποψη: ειδικευμένος τεχνίτης, μισθωτός επόπτης, αυτοαπασχολούμενος τεχνίτης-μικροέμπορος, μικροεργοδότης. Από την άποψη της εμπειρικής ανάλυσης οι δύο διαστάσεις της διαστρωμάτωσης εμφανίζουν μεν σημαντικό θετικό συσχετισμό αλλά πρακτικά δεν ταυτίζονται: υπάρχουν σημαντικές διαφορές που αρκούν για να προσδώσουν ενδιαφέρον σε στατιστικές αξιολογήσεις της ξεχωριστής επιρροής τους.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 2013

Από τη σκοπιά μας έρευνας για τη σχέση μεταξύ διαστρωμάτωσης και κατανάλωσης, θέμα που πρωτίστως μας ενδιαφέρει εδώ, η έκταση της κοινωνικής κινητικότητας στο επίπεδο της συνολικής κοινωνικής δομής δεν αποτελεί κεντρικό ζήτημα – έχει σημασία ως στοιχείο «πλαισίου» για την κατανόηση των ευρύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών διαδικασιών. Αντίθετα, τα *ατομικά* στοιχεία κοινωνικής κινητικότητας έχουν ιδιαίτερη σημασία ως χαρακτηριστικά κοινωνικής *καταγωγής* που παραπέμπουν σε διαδικασίες κοινωνικοποίησης και «μεταβίβασης» οικονομικού και πολιτισμικού κεφαλαίου και, συνεπώς, επηρεάζουν τις επιλογές τρόπου ζωής. Στο ερωτηματολόγιο της έρευνας του 2013 ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να προσδιορίσουν το εκπαιδευτικό επίπεδο καθώς και τα στοιχεία απασχόλησης των δύο γονέων τους όταν οι ίδιοι ήταν στην ηλικία των 14 ετών. Με βάση αυτά τα στοιχεία έγινε η κατάταξη των γονέων σε κοινωνικο-οικονομικές τάξεις σύμφωνα με το σχήμα ESeC, καθώς και σε επαγγελματικές κατηγορίες διαφορετικής κοινωνικής θέσης, σύμφωνα με την ιεραρχία status που εκτιμήθηκε για τα δεδομένα του 2013 – αναμφίβολα μια συζητήσιμη υπόθεση για χρονικές διαφορές που είναι συχνά μεγάλες, αλλά η μόνη πρακτικά εφαρμόσιμη με δεδομένη την έλλειψη παλαιότερων συστηματικών μελετών.

Η ταξική κινητικότητα (η αλλαγή τάξης) οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αλλαγή της ποσοστιαίας διάρθρωσης των τάξεων μεταξύ των δύο «γενεών». Αυτές οι γενικές τάσεις συνάδουν και με πραγματικές αλλαγές στην κοινωνία της Αθήνας: την αποβιομηχάνιση και την μείωση της παραδοσιακής εργατικής τάξης, την αύξηση του τομέα υπηρεσιών και την αύξηση του πληθυσμού με ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση όπως και την γενικότερη αύξηση της τάξης των μάνατζερ και των στελεχών. Με αυτά τα δεδομένα, η έκταση της συνολικής κινητικότητας στο μητρώο πατέρας-γιος διαμορφώνεται σύμφωνα με τα στοιχεία για την Αθήνα του 2013 σε 55,2% με κυρίαρχο στοιχείο την *ανοδική* κινητικότητα που φτάνει το 36,7% των περιπτώσεων, ενώ μόνο ένα 18,5% βίωσε εμπειρία καθοδικής κινητικότητας. Στην περίπτωση των σχέσεων μητέρας-κόρης η έκταση της ανοδικής κινητικότητας είναι σημαντικά μεγαλύτερη (43,4%) ενώ της καθοδικής πολύ μικρότερη (11,6%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Ταξική κινητικότητα - διαφορετικές γενιές

Ηλικία τέκνων 18-44		
	Κινητικότητα	
Ανοδική	378	34,4%
Καθοδική	213	19,3%
Σύνολο	591	53,7%
Ηλικία τέκνων 45-65		
	Κινητικότητα	
Ανοδική	452	43,5%
Καθοδική	137	13,2%
Σύνολο	589	56,6%

Τα παραπάνω ποσοστά κινητικότητας καλύπτουν το σύνολο των ερωτηθέντων μελών νοικοκυριού ανεξάρτητα από την ηλικία του – ηλικία που κυμαίνεται από 18 έως 65 έτη. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι εμπειρίες κινητικότητας θα διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των γενεών που ήταν έφηβοι τις δύο δεκαετίες της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και αστικοποίησης μετά το 1960 – και όσους ήταν

έφηβοι μετά το 1980. Στον Πίνακα 17 φαίνονται τα δεδομένα της κινητικότητας χωριστά για όσους ή όσες ήταν 18 έως 44 ετών το 2013, ήτοι ήταν 14 ετών την περίοδο 1983-2009 και όσους/ες ήταν 45-65 ετών το 2013, ήτοι ήταν 14 την περίοδο 1962-1982.²⁴ Η διαφορά στα ποσοστά και στη δομή της κινητικότητας είναι όντως εντυπωσιακή. Όχι μόνο η ανοδική κινητικότητα είναι κατά 9 μονάδες υψηλότερη αλλά και η καθοδική κινητικότητα είναι κατά 6 μονάδες χαμηλότερη. Ο θετικός ισολογισμός, δηλαδή, μεταξύ των δύο ειδών κινητικότητας είναι για τους μεγαλύτερης ηλικίας ερωτώμενους του 2013 (45-65) κατά 100% μεγαλύτερος. Οι κύριοι λόγοι γι' αυτό είναι βέβαιοι το μεγάλο μέγεθος της τάξης 3 – λόγω του μεγάλου αριθμού των αγροτών – και το μικρό μέγεθος της τάξης 1 (μάνατζερ και επαγγελματίες) στην ταξική σύνθεση των πατεράδων της ομάδας μεγαλύτερης ηλικίας. Από τη σκοπιά της ανάλυσης της κατανάλωσης, ιδιαίτερα της πολιτιστικής, αυτό υποδεικνύει ότι για αυτή την ηλικιακή ομάδα υπάρχουν διαφορετικές επιρροές σχετικές με την εμπειρία τους στην ηλικία διαμόρφωσης προτύπων καθώς και με το «κληροδοτημένο» πολιτισμικό τους κεφάλαιο, που έχουν να κάνουν με τη συγκεκριμένη γενιά (δημογραφική κοόρτη) παρά με την ηλικία τους καθ' εαυτήν.

Η κοινωνική κινητικότητα και η κοινωνικο-πολιτισμική «καταγωγή» των ατόμων από τη σκοπιά του εκπαιδευτικού επιπέδου έχει πιθανότατα μεγαλύτερη σημασία για την κατανάλωση και το στυλ ζωής (και ιδιαίτερα για την *πολιτιστική κατανάλωση*) από ότι η ταξική καταγωγή όταν οι τάξεις ορίζονται στενά με κριτήρια της αγοράς εργασίας. Η εκπαίδευση σε συνδυασμό με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονιών διαμορφώνουν εν πολλοίς αυτό που ο Bourdieu ονομάζει «πολιτισμικό κεφάλαιο» και ο Goldthorpe (2007) «πολιτισμικούς πόρους». Όταν εξεταστούν οι διαφορές στο εκπαιδευτικό επίπεδο, διακρινόμενο σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες (βλ. Πίνακα 15 στα προηγούμενα), όλων των ερωτηθέντων ανεξαρτήτως φύλου (EDULV4) με αυτό του πατέρα τους (EDULV4F), η έκταση της κοινωνικής κινητικότητας είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Ανοδική κινητικότητα εμφανίζει το 54,2% και καθοδική μόνο το 10,2%. Αυτό οφείλεται, βέβαιοι, στη γενίκευση της πλήρους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (κατηγορία 2) και στη ραγδαία επέκταση της ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης (κατηγορίες 3 και 4). Από άλλη σκοπιά, είναι σημα-

24. Για τα αναλυτικά δεδομένα των μητρώων κινητικότητας για αυτό τον πίνακα, όπως και για όλα τα ευρήματα αυτού του τμήματος, βλ. Εμμανουήλ κ.ά., 2015, κεφ. 6.

ντικό επίσης ότι μεγάλο ποσοστό ατόμων (54%) έχουν πατέρα που δεν έχει τελειώσει το Λύκειο (εκπαιδευτική κατηγορία 1).

Σειρά μελετών έχει δείξει επίσης ότι η πολιτιστική κατανάλωση ως μέρος του τρόπου ζωής σχετίζεται περισσότερο με την κοινωνική στρωματοποίηση κατά τη διάσταση της κοινωνικής θέσης/κύρους (status) παρά με την κοινωνικο-οικονομική τάξη (Chan, 2010). Συνεπώς, η κοινωνική θέση των γονέων και η διαγενεακή κινητικότητα κατά τη διάσταση της κοινωνικής θέσης έχουν επίσης ιδιαίτερη σημασία για την ανάλυση της κατανάλωσης. Σύμφωνα με τα στοιχεία για τη σχέση μεταξύ του στρώματος κοινωνικής θέσης (status) όλων των ερωτηθέντων στην έρευνα του 2013 με το στρώμα status του πατέρα τους διαπιστώνεται, σε αντίθεση με την εκπαιδευτική κινητικότητα και παρά το γεγονός ότι η εκπαίδευση είναι μια σημαντική παράμετρος της κοινωνικής θέσης, ότι η ανοδική κινητικότητα είναι αρκετά πιο περιορισμένη (41,6%) –παρόμοια περίπου με την ταξική– ενώ η καθοδική κινητικότητα περισσότερο από διπλάσια της εκπαιδευτικής και μεγαλύτερη ακόμη και από την ταξική. Βεβαίως, εδώ έχουμε μια περισσότερο λεπτομερή ιεραρχική κλίμακα στρωμάτων, αλλά ο δυσμενέστερος ισολογισμός ανοδικής και καθοδικής κινητικότητας δεν παύει να έχει ουσιαστική σημασία.

Ενδιαφέρον επίσης έχουν οι μεταβολές στην ποσοστιαία σύνθεση των κατηγοριών status του γονέα και των απογόνων. Είναι φανερό ότι μεγάλο μέρος της ανοδικής κινητικότητας οφείλεται στην αύξηση των ανώτερων δύο επαγγελματικών κατηγοριών από 38,5% σε 52%. Από την άλλη, η μείωση των κατώτερων κατηγοριών δεν εμφανίζεται στην κατηγορία 5 που περιλαμβάνει τους αγρότες –όπως συνέβη σε παλαιότερες γενιές Αθηναίων– αλλά κυρίως στην εργατική τάξη – σε μια ευρεία κατηγορία εργατικών στρωμάτων τόσο ειδικευμένης χειρωνακτικής εργασίας όσο και μη-χειρωνακτικής (white collar) στο εμπόριο και στις προσωπικές υπηρεσίες, που μειώνεται δραστικά από 40% σε 21%.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

ΤΑΞΗ, STATUS, ΚΑΤΑΓΩΓΗ – ΕΝΑ ΔΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Το σχήμα των τριών ουσιαστικών διαστάσεων της κοινωνικής διαστρωμάτωσης –οικονομική τάξη, ομάδα status, κοινωνική καταγωγή– που αναπτύχθηκε στα προηγούμενα μπορεί εύλογα να θεωρηθεί

ένα κατ' αρχήν ολοκληρωμένο πλαίσιο ανάλυσης των βασικών *δομικών* επιρροών που διαμορφώνουν τη σχέση μεταξύ διαστρωμάτωσης και κατανάλωσης. Φυσικά, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι αυτή η σχέση θα διαφέρει σημαντικά ανάλογα με το είδος της κατανάλωσης – ιδιαίτερα μεταξύ πολιτιστικών και υλικών καταναλωτικών αγαθών. Επιπλέον, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι κατά περίπτωση θα είναι σημαντικός και ο ρόλος των δημογραφικών χαρακτηριστικών: του φύλου, της ηλικίας και των μεταβολών στον κύκλο ζωής των ατόμων και των νοικοκυριών. Ο στόχος όμως αυτής της διερεύνησης δεν ήταν να αναπτύξει μια περιεκτική πολυπαραγοντική θεωρία προσδιορισμού της κατανάλωσης αλλά να προσδιορίσει με θεωρητική και επιχειρησιακή σαφήνεια τις μείζονες διαστάσεις της διαστρωμάτωσης, έχοντας κατά νου την κατανάλωση ως αντικείμενο της ανάλυσης. Ένας δεύτερος, εξίσου σημαντικός στόχος, ήταν να ελεγχθεί εμπειρικά το κατά πόσον αυτές οι τρεις διαφορετικές διαστάσεις εμφανίζουν επαρκή διαφοροποίηση ώστε να διαμορφώνουν σημαντικές και ενδιαφέρουσες τομές και υποομάδες ή, αντίθετα, σχετίζονται τόσο έντονα μεταξύ τους, σε σημείο που η παράλληλη συνδυαστική θεώρησή τους στην ανάλυση θα έθετε σοβαρά ζητήματα στατιστικής εγκυρότητας. Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, παρά τον σημαντικό βαθμό συσχετισμού μεταξύ των διαφορετικών διαστάσεων της διαστρωμάτωσης, πιστεύουμε ότι η παράλληλη θεώρησή τους έχει ιδιαίτερο θεωρητικό και εμπειρικό ενδιαφέρον για την ανάλυση της κατανάλωσης.²⁵

Η αναλυτική αποδοτικότητα αυτής της προσέγγισης τεκμηριώνεται βέβαια στις επιμέρους αναλύσεις διαφορετικών πεδίων κατανάλωσης.²⁶ Ωστόσο, αξίζει να εξετάσουμε εδώ ενδεικτικά κάποια

25. Μπορεί να σημειωθεί ως αντίλογος ότι σε σχετική μελέτη για την περίπτωση της Ολλανδίας (Kraaykamp, van Eijck, Ultee, 2010) ο συντελεστής καθορισμού (R^2) του δείκτη status από το ESeC7 ανέρχεται ανάλογα με το σύνολο δεδομένων σε 66%-70%, δηλαδή μόνο περίπου πέντε ποσοστιαίες μονάδες περισσότερο από την περίπτωση της Αθήνας. Οι μελετητές αποδίδουν αυτό τον υψηλό συσχετισμό στην έλλειψη ισχυρού *βιομηχανικού* καπιταλισμού και, συνεπώς, αντίστοιχα ισχυρής ταξικής δομής (κάτι που μοιάζει συναφές με την ελληνική περίπτωση) και θεωρούν, αντίθετα από τη δική μας άποψη, ότι δεν είναι νόμιμη η ταυτόχρονη θεώρηση της επιρροής της τάξης και του status λόγω στατιστικού προβλήματος πολυσυγγραμμικότητας.

26. Βλ. τα σχετικά άρθρα αυτού του ειδικού τεύχους. Το παρόν άρθρο, πέραν των άλλων γενικότερων στόχων, προσφέρει και υποστηρικτική λειτουργία στα άρθρα του τεύχους που εξετάζουν τη σχέση μεταξύ διαστρωμάτωσης και πολιτιστικής

αδρομερή στοιχεία κοινωνικών ανισοτήτων στην κατανάλωση για να επιδείξουμε τη σημασία αυτού του τριαδικού δομικού πλαισίου ανάλυσης. Θεωρήστε τους συνδυασμούς 5 τάξεων (esec5), 5 στρωμάτων status (statusg5) και 4 εκπαιδευτικών επιπέδων του πατέρα (eduln4f): τα «κελιά» που προκύπτουν είναι 100 και από αυτά τα 50 περιέχουν 5 ή λιγότερες περιπτώσεις. Συνεπώς έχουμε 50 κελιά με ορισμένα (10) να περιλαμβάνουν οριακά ικανό αριθμό περιπτώσεων. Ωστόσο, από αυτά, τα 40 περιέχουν περισσότερες από 10 περιπτώσεις και συνεπώς διαμορφώνουν ένα έγκυρο σώμα ανάλυσης. Για αυτές τις 50 περιπτώσεις (υποομάδες) θα εξετάσουμε δύο γενικούς δείκτες του «επιπέδου» της κατανάλωσης στο πεδίο του θεάτρου και στο πεδίο των καταστημάτων φαγητού, τα οποία επιλέγονται για βραδινή *κοινωνική* έξοδο (με μέλη της οικογένειας ή συγγενείς και φίλους). Το «επίπεδο» της κατανάλωσης θα μετρηθεί με τον αριθμό διαφορετικών ειδών τα οποία οι ερωτηθέντες στην έρευνα του 2013 στην Αθήνα επέλεξαν αθροιστικά, τόσο κατά τη διετία 2011-12 όσο και 2008-09 («πριν τη μεγάλη κρίση»).

Οι επιλογές είδους θεατρικής παράστασης και είδους καταστήματος φαγητού προκρίθηκαν γιατί, για διαφορετικούς λόγους,²⁷ ο απλός αριθμητικός δείκτης του αθροίσματος των επιλογών συνδέεται θετικά τόσο με τις ποσοτικές διαφορές στο επίπεδο δραστηριότητας όσο και με τις ποιοτικές διαφορές στην ευρύτητα του ρεπερτορίου και στην πολιτιστική «ανωτερότητα» ή/και στην πολυτέλεια της κατανάλωσης.²⁸

κατανάλωσης, καλύπτοντας το αναλυτικό και περιγραφικό μέρος που αφορά τη διαστρωμάτωση.

27. Στην περίπτωση του θεάτρου έχουμε μικρό αριθμό επιλογών που κυριαρχούνται από τα «ανώτερα» ποιοτικά είδη, ενώ η συμμετοχή είναι γενικά πολύ περιορισμένη και ταξικά διαστρωματωμένη. Στην περίπτωση του φαγητού, αντίθετα, οι επιλογές είναι πολλές και η αύξηση του αριθμού τους υποδεικνύει ευλόγως, αφενός, μεγαλύτερη δραστηριότητα και, αφετέρου, αύξηση της πολυτελούς κατανάλωσης.

28. Τα διαφορετικά είδη ήταν, για το θέατρο: παραστάσεις κλασικού θεάτρου, πειραματικού-σύγχρονου θεάτρου και αρχαίου θεάτρου, ελαφρό θέατρο, επιθεωρήσεις, μουζικαλ, παιδικό θέατρο. Για το βραδινό φαγητό: Σύγχρονη και κλασική διεθνής κουζίνα, σύγχρονη και κλασική ελληνική κουζίνα, εθνικές κουζίνες (π.χ. κινέζικη, ινδική, αραβική, ρώσικη κ.λπ.), ρεστοράν για ψάρι, ρεστοράν-μπαρ και ρεστοράν-οινοθήκες, μπουραρίες, μοντέρνες ταβέρνες – μοντέρνα ψητοπωλεία, καφέ-ρεστοράν, παραδοσιακές ταβέρνες – οινομαγειρεία, ψαροταβέρνες, μεζεδοπωλεία – ουζάδικα – τσιπουράδικα, ψητοπωλεία – σουβλάκι – fast food, πιτσαρία, σπαγγετερία (μακαρονάδικο).

Μπορούμε να υποθέσουμε το εξής απλό ερμηνευτικό σχήμα.²⁹ Η αύξηση του επιπέδου, της ευρύτητας και της «ποιότητας» της κατανάλωσης συνδέεται θετικά με τη διαθεσιμότητα τόσο των οικονομικών όσο και των πολιτισμικών πόρων. Παράλληλα, αυτά τα στοιχεία της κατανάλωσης, αφενός, προσδίδουν στα κοινωνικά στρώματα που μπορούν να τα απολαύσουν (διαθέτουν τους πόρους) κύρος και αναγνώριση και, αφετέρου, είναι *απαραίτητα* για την αναπαραγωγή του status, τόσο με τη συμβολική τους λειτουργία, όσο και ως οργανικά στοιχεία ενός τρόπου ζωής που βασίζεται στην ύπαρξη ελεύθερου χρόνου, πολιτιστικής ενασχόλησης και κοινωνικών σχέσεων. Στο βαθμό που τα μεσαία και ανώτερα στρώματα επηρεάζονται κοινωνικά από αυτό το ιεραρχικό σύστημα αξιολόγησης και διάκρισης, η τάση για ανώτερη ποσοτικά και ποιοτικά κατανάλωση είτε ως παρακολούθηση των κοινωνικά ομοίων είτε ως μίμηση των ανώτερων θα είναι ισχυρή. Αυτός ο καθοριστικός ρόλος της ιεραρχίας status συμπληρώνεται και διαφοροποιείται κατά περίπτωση από την επιρροή της οικονομικής τάξης ως παράγοντα καθοριστικού των υλικών πόρων και από το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα ως ένδειξη του περιβάλλοντος κοινωνικοποίησης και της «κληρονομιάς» πολιτισμικών (αλλά μερικώς και υλικών) πόρων.

Στους Πίνακες 18 και 19 φαίνονται τα αποτελέσματα της γραμμικής παλινδρόμησης σε επίπεδο ομάδων (group linear regressions) για τις 50 ομάδες με ικανό αριθμό δείγματος που προέκυψαν από τον συνδυασμό των τριών διαστάσεων διαστρωμάτωσης. Οι παλινδρομήσεις είναι σταθμισμένες με τον αριθμό των ατόμων κάθε «παρατήρησης». Και στις δύο περιπτώσεις ο βαθμός «ερμηνείας» είναι υψηλός (adjusted R square = 0,866 και 0,865) και, πιο σημαντικό, και στις δύο περιπτώσεις οι τρεις καθοριστικές μεταβλητές εμφανίζουν τις θεωρητικά αναμενόμενες επιρροές σε στατιστικώς σημαντικά επίπεδα (τα πρόσημα είναι για την τάξη και το status αρνητικά γιατί οι μεταβλητές έχουν τιμές από 1 έως 5 με ανώτερο το 1). Και στις δύο περιπτώσεις το στρώμα status εμφανίζει τους υψηλότερους συντελεστές επιρροής και στατιστική σημαντικότητα σαφώς ανώτερη από την οικονομική τάξη. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις η επιρροή της οικονομικής τάξης είναι αναμφισβήτητα ισχυρή.

29. Αντλούμε εδώ από τις ιδέες του έργου των Douglas and Isherwood (1979) για τη σημασία της κατανάλωσης γενικά και της σύνθεσης των Chan and Goldthorpe (2010b) για τη σχέση μεταξύ κοινωνικής διαστρωμάτωσης και πολιτιστικής κατανάλωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

*Μέσος αριθμός επιλεγέντων ειδών θεατρικής παράστασης
Αποτελέσματα σταθμισμένης γραμμικής παλινδρόμησης ομάδων*

Ομάδες 50	R 0,935	R Square 0,874	Adjusted R Sqr 0,866	Std. Error of Est. 1,899	
	Unstandardized Coefficients B	Std. Error	Standardized Coefficients Beta	Student's t B	Sig.
(Σταθερά)	2,369	0,136		17,465	0,000
esec5	-0,111	0,045	-0,219	-2,475	0,017
statusg5	-0,373	0,050	-0,679	-7,541	0,000
edulv4f	0,112	0,039	0,161	2,868	0,006

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

*Μέσος αριθμός επιλεγέντων ειδών καταστήματος
βραδινού φαγητού*

Αποτελέσματα σταθμισμένης γραμμικής παλινδρόμησης ομάδων

Ομάδες 50	R 0,934	R Square 0,873	Adjusted R Sqr 0,865	Std. Error of Est. 6,799	
	Unstandardized Coefficients B	Std. Error	Standardized Coefficients Beta	Student's t B	Sig.
(Σταθερά)	9,287	0,486		19,124	0,000
esec5	-0,346	0,161	-0,191	-2,152	0,037
statusg5	-1,027	0,177	-0,523	-5,790	0,000
edulv4f	1,071	0,140	0,432	7,665	0,000

Περιέργως, η επιρροή της οικονομικής τάξης δεν είναι ισχυρότερη στην περισσότερη «υλική» κατανάλωση της εξόδου για βραδινό φαγητό. Βεβαίως, τα στοιχεία μας δεν μετρούν ούτε τη δαπάνη ούτε τη συχνότητα των εξόδων για φαγητό. Οπωσδήποτε όμως η συγκρισιμότητα μεταξύ των ευρημάτων για μια άκρως πολιτιστική δραστηριότητα, όπως η έξοδος για θέατρο και μια «υλική», όπως η κατανάλωση φαγητού είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα – κάτι που

επιτείνεται από το γεγονός ότι η εκπαίδευση του πατέρα, δηλαδή, εξ υποθέσεως η επιρροή των «κληρονομημένων» πολιτιστικών πόρων είναι, στη δεύτερη περίπτωση, *πολύ ισχυρότερη*. Όλα αυτά συνηγορούν στο ότι η βραδινή έξοδος για φαγητό συνδέεται με ισχυρά πολιτισμικά και κοινωνικά στοιχεία, τόσο γενικά όσο και, ιδιαίτερα, στην ελληνική περίπτωση. Σε κάθε περίπτωση, αυτά τα απλά παραδείγματα στατιστικής ανάλυσης υποστηρίζουν, νομίζουμε, αρκετά πειστικά την αναλυτική και ερμηνευτική αποδοτικότητα του δομικού πλαισίου ανάλυσης που προτείνουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλεξίου, Τ. (2009). *Κοινωνικές τάξεις, κοινωνικές ανισότητες και συνθήκες διαβίωσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Εμμανουήλ, Δ., Βελίδης, Σ. και Στρουσοπούλου, Ε., (1996). *Η στέγαση των χαμηλών εισοδημάτων στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΔΕΠΟΣ.
- Εμμανουήλ, Δ. (2009). Η κατανομή στον αστικό χώρο και ο κοινωνικός διαχωρισμός ως «ταξική» συμπεριφορά: Ο ρόλος της οικονομικής τάξης, της κοινωνικής θέσης και της κατοικίας. Στο Θ. Μαλούτας, Δ. Εμμανουήλ, Ε. Ζακοπούλου, Ρ. Κανταντζόγλου και Μ. Χατζηγιάννη (επιμ.) *Κοινωνικοί και χωρικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου αιώνα* (σελ. 61-102). Αθήνα: ΕΚΚΕ, Μελέτες & Έρευνες 9.
- Εμμανουήλ, Δ., Καμούτση, Π. και Σουλιώτης, Ν. (2013). *Προϊόν και αρχεία της δειγματοληπτικής έρευνας στην Αθήνα*. Έκθεση Εργασίας (Παραδοτέα 3.1 & 3.2), Έργο SECSTACON, ΕΚΚΕ.
- Εμμανουήλ, Δ. (2013). *Κοινωνικο-οικονομικές τάξεις, ομάδες status και κοινωνική κινητικότητα στην Αθήνα: μια διερεύνηση των υφιστάμενων συνόλων δεδομένων*. Έκθεση Εργασίας (Παραδοτέο 5.1), Έργο SECSTACON, ΕΚΚΕ.
- Εμμανουήλ, Δ., Καμούτση, Π., Κανταντζόγλου, Ρ. και Σουλιώτης, Ν. (2015). *Κοινωνικοοικονομική τάξη, κοινωνική θέση και κατανάλωση: Τελική Έκθεση Αποτελεσμάτων*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ΕΣΥΕ (1995). *Στατιστική ταξινόμηση των επαγγελματιών – ΣΤΕΠ-92*. Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- Κασιμάτη, Κ. (2001). *Δομές και ροές: Το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας*. Αθήνα: Gutenberg.

Ξενόγλωσση

- Bennett, T., Savage, M., Silva, E. B., Warde, A., Gayo-Cal, M. and Wright, D. (2009). *Culture, class, distinction*. London: Routledge.

- Blau, P. and Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York: John Wiley & Sons.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (1979, 1st edition). London: Routledge & Kegan Paul.
- Breen, R. (2005). Foundations of class analysis in the Weberian tradition. In E. O. Wright (ed.), *Approaches to class analysis* (pp. 31-50). Cambridge: Cambridge U.P.
- Chan, T. W. (ed.) (2010). *Social status and cultural consumption*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2004). Is there a status order in contemporary British society? Evidence from the Occupational Structure of Friendship. *European Sociological Review*, 20 (5), pp. 383-401.
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2007). Class and status: The conceptual distinction and its empirical relevance. *American Sociological Review*, 72, pp. 512-532.
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2010a). Social status and cultural consumption. In T. W. Chan, *Social status and cultural consumption* (pp. 1-27). Cambridge: Cambridge U.P.
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2010b). Social stratification of cultural consumption across three domains: theatre, dance and cinema; and the visual arts. In T. W. Chan, *Social status and cultural consumption* (pp. 204-230). Cambridge: Cambridge U.P.
- Crompton, R. (1998). *Class and stratification: An introduction to current debates*. Cambridge UK: Polity Press.
- Douglas, M. and Isherwood, B. (1979). *The world of goods: Towards an anthropology of consumption*. London: Allen Lane.
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. H. (1992). *The constant flux: A study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H. and Portocarero, L. (1979). Intergenerational class mobility in three western European societies: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 33, pp. 1-34.
- Ganzeboom, H. B.G. and Treiman, D. J. (2003). Three internationally standardised measures for comparative research on occupational status. In Jürgen H.P. Hoffmeyer-Zlotnik and Christof Wolf (eds.), *Advances in cross-national comparison. A European working book for demographic and socio-economic variables* (pp. 159-193). New York: Kluwer Academic Press.
- Goldthorpe, J. (2007). Cultural capital: Some critical observations. *Sociologica*, 2, doi: 10.2383/24755
- Harrison, E. and Rose, D. (2006). *The European socio-economic classification*. Colchester: Institute for Social and Economic Research, University of Essex.
- Kraaykamp, G., van Eijck, K. and Ultee, W. (2010). Status, class and culture in the Netherlands. In T. W. Chan, *Social status and cultural consumption* (pp. 169-203). Cambridge: Cambridge U.P.
- Lavoie, M. (2006). *Introduction to post-keynesian economics*, Palgrave: Mcmillan.
- Laumann, E. O. (1966). *Prestige and association in an urban community*, Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Maloutas, T. (2007). Socio-economic classification models and contextual difference. A look at the European Socio-economic Classes (ESeC) from a South European angle. *South European Society and Politics*, 12 (4), pp. 443-460.
- Parkin, F., (1979). *Marxism and class theory: A bourgeois critique*, New York: Columbia U.P.
- Rose, D. and Harrison, E. (2007). The European Socio-economic Classification: A New Class Schema for European Research. *Societies*, 9 (3), pp. 459-490.

- Weininger, E. B. (2005). Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis. In E. O. Wright (ed.), *Approaches to class analysis* (pp. 82-118). Cambridge: Cambridge U.P.
- Western, M. and Wright, E. O. (1994). The Permeability of class boundaries to intergenerational mobility among men in the United States, Canada, Norway, and Sweden. *American Sociological Review*, 59, pp. 606-629.
- Wright, E. O. (2005). Conclusion: If «class» is the answer, what is the question?. In E. O. Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis* (pp. 180-192). Cambridge: Cambridge University Press.